

BOĞAZİÇİ

Boğaziçi'nin ilk adı Bosphoros'tur. Bu bileşik kelime "bous" (inek) ve "phoros" (geçit) kelimelerinden türemiştir. İnek Geçiti denmesinin nedeni bir mitolojik öyküdür. Tanrıların tanrısı Zeus, baştan çıkardığı sayısız güzel kızdan biri olan İo'yu, karısı Hera'nın kıskanç öcünden koruyabilmek için inek biçimine sokmuştu. Ama kıskanç bir kadını hiçbir şey durduramaz -hele tanrıçaysa. Hera İo'ya ebediyen eziyet etmesi için bir atsi-neği gönderdi. İo bu sinekten kaç kaç sonunda kendini Boğaz'a attı ve yüzerek Avrupa'dan Asya'ya geçti -öbür kıyıda sineğiyle karşılaşmak üzere.

Mitolojinin zamandışı dünyasında İo'nun bir kıtadan öbürüne geçişini Argonotların bir denizden bir denize geçişi izledi. Herakles, Peleus, Telamon, Orfeus, Kastor gibi klasik mitolojinin birinci döngü kahramanlarının eşliğinde İason, Kolkhis ülkesinde saklanan Altın Pösteki'yi bulmak için kuzeye, Karadeniz'e doğru yola çıktı.

Bu iki efsane iki kıta ile iki deniz arasında geçit sağlayan Boğaz'ın coğrafi önemini gösteriyor. Doğa, Altın Boynuz adıyla da anılan Haliç'i Boğaz'ın daha sakin olan güney ucunda yaratmakla katkısını tamamladı. Böylece İstanbul, önemli bir kent için gerekli kusursuz coğrafi altyapıya kavuşmuş oldu.

Asya'dan gelen kervanlar Boğaz kıyılarında durur, yükleri kayıklarla Avrupa yakasına taşınırdı. Ticaretle uğraşan bütün dünya halkları -Fenikeliler, Grekler, Araplar, İtalyanlar- genellikle işlenmiş mallarla Karadeniz'e doğru yola çıkar ve değerli hammaddeler taşıyarak geri dönerlerdi. Bugün de Boğaziçi'ndeki küçük vapur iskelelerinden birinin yanındaki bir çayhanede ya da meyhanede otursanız, aynı işlek trafiği seyredersiniz. Her boydan, her bandradan şilepler, yolcu gemileri, lüks gemiler, arada bir de kaçınılmaz savaş gemileri, Boğaz'da her zaman var olan küçük balıkçı teknelerinin ya da İstanbul halkını büyük suyolunda karşıdan karşıya geçiren vapurların arasında kendilerine bir yol bulmaya çalışarak kuzeye ya da güneye doğru yol alırlar. Sonra, iki modern asma köprüden birine göz atarsanız, iki kıta arasındaki kesintisiz motorlu taşıt trafiğini görebilirsiniz.

Geçiti aşmak görüldüğü kadar kolay olmaz. Zorluk rüzgârın sertliğinden ileri gelmez. Sorun akıntılardır. Tuna, Dinyeper, Dinyester gibi büyük ırmakların aktığı Karadeniz’de buharlaşma Akdeniz’dekinden çok daha az olduğundan, her zaman fazla su vardır. Bu su fazlası Karadeniz’den Boğaz kanalıyla Marmara’ya akar. Boğaz’ın kuzey ucundaki deniz düzeyi güneydekenden daha yüksektir. İşte bu farklılık son derece güçlü bir yüzey akıntısı yaratır. Akıntı düz yolda gitmediği için çeşitli burunlara çarpıp yön değiştirir; böylece ters akıntılar da oluşur. Öte yandan, Marmara’nın daha tuzlu ve yoğun olan suyu da bir alt akıntıya yol açar. Böylece, kimi vakit bir balıkçı teknesi yüzeydeki akıntıyla güneye doğru sürüklenirken, alt akıntı olmaları kuzeye doğru çeker. Akıntının yol açtığı zorluklar, kışın pek sık görülen sisle birleşince, gemilerin kontrolden çıkıp her iki yaka boyunca sıralanan yalılardan birinin yatak odasına girmesi işten bile değildir.

Şimdilerde Boğaziçi gezintisi yapmak üzere turistleri alan gemiler genellikle Eminönü veya Kabataş’tan yola çıkıyor. Kabataş böyle bir gezinti için uygun bir başlangıç noktası, çünkü Boğaziçi’nin modern tarihini simgeleyen Dolmabahçe Sarayı da hemen orada. Topkapı Sarayı’nda yapılan son köşk olan Mecidiye Köşkü, Sultan Abdülmecit tarafından saraya eklenmiştir. Sultan Abdülmecit zamanında Osmanlı devleti Batılılaşma yolunda kararlı bir adım attı. Aynı sultan, ailesi için de Dolmabahçe Sarayı’nı yaptırdı. Bu ikametgâh değişikliği birçok açıdan politikayı, sosyal ve kültürel yapıyı değiştirdi.

Bundan çok gerilere, ta Bizans zamanına gittiğimizde, Boğaziçi boyunca, koca şehirle bağlantısı asgari düzeyde olan köylerin varlığını görürüz. Köylerde insanlar balıkçılık ve bahçecilikle geçinir. Bu durum, İstanbul’u Türkler’in ele geçirmesinden sonra da pek fazla değişmez, köylerin nüfusu da ancak kısmen değişir. Ancak, daha Fatih’ten başlayarak, Osmanlı padişahları Boğaz’ın güzelliğinin farkındadır. Onun için, birçoğu buralardaki oldukça bakir sahillerde yer beğenir, küçük saraylar, kasırlar, köşkler yaptırırlar. Sert akıntılı suda gidecek kayıkları, onları götürecek kürekçileri ancak Hazine-i Hümayun karşılayabilir o dönemlerde. Kara yolu zaten hemen hemen hiç yoktur.

İlk önemli değişiklik 18. yüzyılda gerçekleşir. Osmanlı devleti başlangıçta, askeri bir temel üstüne oturmuştur. Savaş, fütuhât, genişleme; yeni savaş ganimetleri, yeni vergiler. Bu süreç Viyana Kuşatması’na kadar devam eder ve bundan sonra Habsburglar’la Osmanlılar arasındaki sınır bir hayli yerleşik bir hale gelir. 17. yüzyıl sonlarına kadar fütuhâtın kendisi değilse de ideolojisi devam eder, ama ikinci Viyana başarısızlığıyla artık her şeyin değiştiği iyice anlaşılır.

Artık sefere çıkmayan padişahın, toplumun ileri gelenlerine kendini

yeni bir biçimde meşru saydırması gerekir. Bunun yolu bulunur: Fransa'da XIV. Louis'nin baronlarını Paris'te sefahata alıştırarak evcilleştirmesi gibi, Osmanlı padişahları da toplumun nüfuzlu bireylerini Boğaziçi'nde başışladıkları arazilerde zevke ve sefaya teşvik ederler. Böylece, Boğaz kıyılarında, padişah saraylarının yanında rical yalıları da çoğalmaya başlar.

AVRUPA YAKASI VE DOLMABAĞÇE

19. yüzyıl ortasında Dolmabahçe Sarayı'nın yapılması süreci hızlandırır. Ama şimdi başka teşvik edici etmenler de vardır: En başta, ulaşım sorununu çözen buharlı gemilerin gelmesi. Ayrıca, elçiliklerin de Boğaz'ın keyfini çıkarmaya karar vermeleri bir moda ve özendirici bir olay olur. 18. yüzyılda Boğaz'a taşınan politik nüfuzluların yanı sıra, bu yüzyılın ekonomik iktidar sahibi olan sınıf da, Beyoğlu'nda kışlık konaklarına ek, Boğaz'da yazlık sahibi olur.

19. yüzyıl Osmanlı mimarisi bir Ermeni ailesi olan Balyan ailesinin egemenliği altındaydı. Bu aile, Hassa Mimarları olarak, yedi kuşak boyunca İstanbul'daki ilginç sayılabilecek bütün binaları, öncelikle de kamu binalarını yaptı. Babası Karabet'le birlikte çalışan Nikoğos, Dolmabahçe Sarayı'nın, caminin ve saat kulesinin yapımını 1853'te tamamladı. Bu dönem yalnız mimaride değil, daha birçok alanda eklektik Batı etkilerinin egemen olduğu bir dönemdi. Dolmabahçe Sarayı da bu kötü tarzın iyi bir örneğidir.

Saray şimdi müze ve içindeki eşya ile Osmanlı'nın "*fin de siècle*"i nasıl yaşadığını anlatıyor.

Şimdi biz de sarayın içini daha yakından görelim. Ama bundan önce, burada II. Mahmut'un yaptırdığı bir saray olduğunu söylemeliyim: Osmanlı yeniliklerinin çoğu gerçekten Mahmut'la başlamıştır. Ama Abdülmecit, bu mütevazı sarayın yerine, beş milyon altına mal olan bu gösterişli, görkemli sarayı yaptırdı. Ortada, en yüksek kısım olan Muayede Salonu yer alır. Kraliçe Victoria'nın armağanı olan ve "dünyada en büyük" olduğu söylenen 4.5 ton ağırlığındaki avize burada en fazla göze çarpan eşyadır. Muayede salonunun güneyinde Mabeyn, kuzeyinde de Harem daireleri vardır. Şimdi Resim ve Heykel Müzesi olan bina Veliahd dairesi olarak yapılmıştı. Valide Sultan dairesi de deniz kıyısına paralel uzanan saraya arkasından, dikine bitişir. Mavi oda, kırmızı oda gibi salonlar, mobilyaları, Çin, Japon ve Sévres porselenleriyle alabildiğine süslüdür.

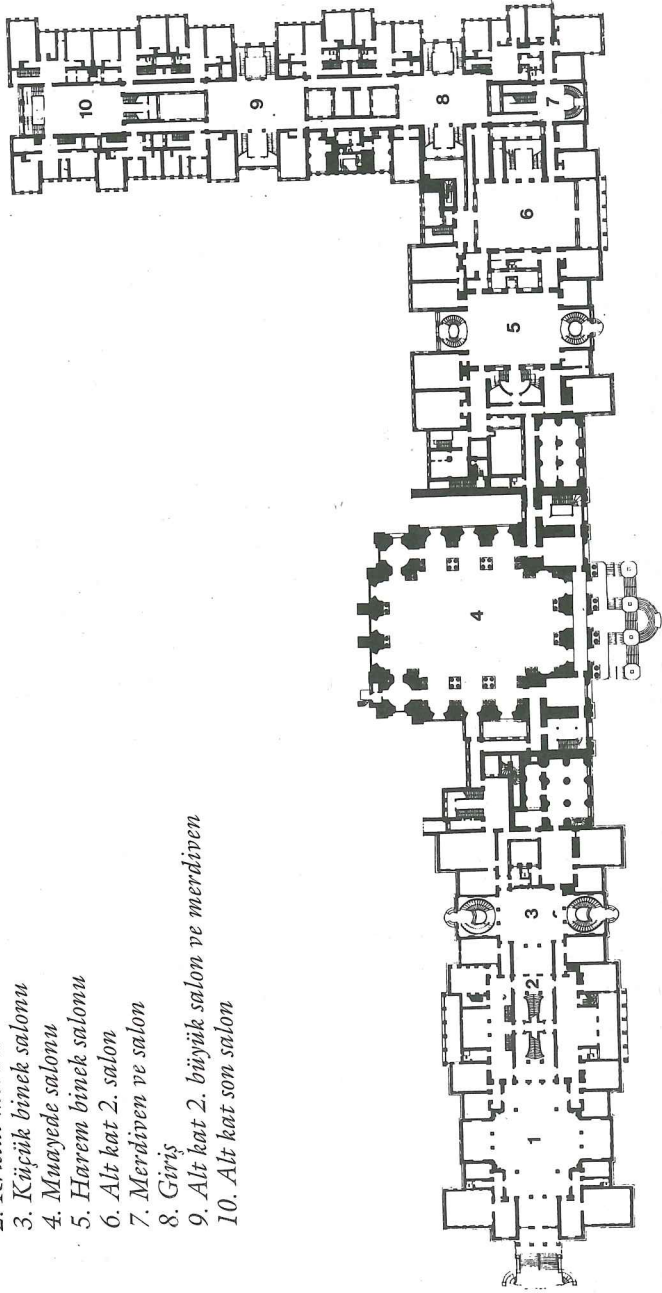
BEŞİKTAŞ

Dolmabahçe'den sonra Beşiktaş'a geliriz. Buradaki birkaç anıttan da anlaşılabilceği gibi, bu semt bazı Osmanlı kaptan-ı deryalarının gözde-

Plan 18. Dolmabahçe Sarayı

(Zemin kat)

1. Giriş Salonu
2. Kristal merdiven
3. Küçük binek salonu
4. Muayede salonu
5. Harem binek salonu
6. Alt kat 2. salon
7. Merdiven ve salon
8. Giriş
9. Alt kat 2. büyük salon ve merdiven
10. Alt kat son salon

siydi. Deniz kıyısındaki alanda bulunan türbe Barbaros Hayrettin'e aittir. Barbaros bir korsanken, Kanuni zamanında kaptan-ı deryalığa kadar yükselmiştir. Tarihin o döneminde bu fazla yadırganacak bir şey değildi. İki sıra pencereleriyle bu sekizgen türbe Sinan tarafından inşa edilmiştir. Buradaki çağdaş Türk heykeltıraşı Zühtü Müridoğlu tarafından yapılmış Barbaros heykeli, Türk tarihinde adı geçen kahramanların heykelleri arasında belki de en ustaca yapılmıştır. Beşiktaş'ın yakınlarda restore edilen vapur iskelesinin mimarı Ali Talat Bey'dir.

Gerçek bir deniz kurdu olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın heykelinin karşısında, yolun öbür yanında bir cami vardır. Mimarı Sinan'dır. Kubbesi altı destek üzerinde durmaktadır. Bu caminin planı Edirne'deki Üç Şerefeli'nin planının eşidir. Ancak, estetik açısından bu caminin öbür Sinan camileri kadar güzel olduğu söylenemez. Cami, Rüstem Paşa'nın kardeşi olan, böylece denizcilikten hiç anlamadığı halde kaptan-ı deryalığa getirilen Sinan Paşa adına yapılmıştır.

Beşiktaş'ta iki önemli müze vardır: Denizcilik Müzesi ve Güzel Sanatlar Müzesi. Denizcilik Müzesi'nde Osmanlı zamanından kalma birçok geminin yanı sıra eski haritalar da sergilenmektedir. Güzel Sanatlar Müzesi'nde ise Türk resminin en zengin koleksiyonunu görebilirsiniz. Beşiktaş şimdi oldukça kalabalık bir semt haline gelmiştir. Büyük, pitoresk bir çarşısı vardır. Yine burada 19. yüzyılda yapılmış iki Rum Ortodoks kilisesi ile bir de Ermeni kilisesi vardır.

Boğaz'ın Avrupa yakasında ilerlerken Balyan ailesinin yaptığı birçok yapı görürüz. Bunlardan biri de, şimdi devlet konukevi olarak restore edilen binalar ve kız okulundan sonra, gene daha önce II. Mahmut'un yaptırdığı ve sonradan yanan sarayın yerinde inşa edilen Çırağan Sarayı'dır. Sarayın planını Nikoğos yapmıştır ama planı uygulayan Sarkis ve Agop'tur. Bu sarayın yapılmasını 1861'de Abdülmecit'in ardından Osmanlı tahtına oturan küçük kardeşi Abdülaziz emretmişti. Ancak, yeni saray eskisine o kadar yakın ki, Abdülaziz'in neden bunu gerekli gördüğünü anlamak güçtür. Şu var ki, Abdülaziz ılımlılığıyla tanınan bir hükümdar değildi. O sıralar Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın hasta adamı" adıyla tanınmaya başlamıştı. Besbelli Abdülaziz daha önceki görkemli dönemde yaşamış olsaydı, Boğaz'ın her iki yakasına da dizi dizi saraylar yaptırdı. Öte yandan, Çırağan Sarayı'nın hiç kimseye bir saraydan beklenen mutlulukları getirmediği de kesin. Abdülaziz bir süre sonra tahttan indirilerek Çırağan Sarayı'nın, şimdi Kabataş Lisesi olan Feriye kısmına kapatıldı. Orada kendini öldürdü ya da, öbür iddiaya göre, öldürüldü. Ardından tahta V. Murat geçti. Kısa süre sonra o da akli dengesini kaybetti. II. Abdülhamit tahta geçince, Murat da Çırağan Sarayı'na gönderildi ve

1905'teki ölümüne kadar yıllarca orada kaldı. Bir serüvenci ve devrimci olan Ali Suavi, bir avuç yandaşıyla birlikte Murat'ı kurtarıp yeniden tahta oturtmak üzere saraya yürüdüysen de, muhafız alayının komutanı tarafından öldürüldü. Okuması yazması olmadığı için, adının "ha" ve "nun" harfleri gibi yazılan 7 ve 8 rakamlarını birleştirerek imza atan, bu nedenle de Yedisekiz Hasan Paşa diye anılan inzibat komutanıydı bu (Abdülhamit, müşirliğe kadar yükseltti). Son felaket de 1910 yılındaki yangın oldu. O sırada Çırağan Meclis-i Mebusan olarak kullanılıyordu. Umarız, bu son talihsizliktir, çünkü saray son yıllarda restore edilmiş ve kentin en lüks otellerinden biri haline getirilmiştir.

Bütün bu uğursuzlukların nedeni olarak, II. Mahmut'un buradaki tekelerini yıktırdığı Mevleviler'in ahının tuttuğuna inanabilirsiniz, isterseniz.

Çırağan Sarayı'nın arkasında, tepede başka bir saray daha vardır: Yıldız Sarayı. Bu saray denizden bir tepenin üstüne kadar uzanan büyük, güzel bir parkın içindedir. Parktaki köşklerin çoğu, burada oturmayı yeğleyen II. Abdülhamit'in emri üzerine yapılmıştır. Bu son Osmanlı padişahlarının garip bir huyu vardı: gardroblarında kostüm beğenir gibi saray seçiyorlardı kendilerine. Yıldız, paranoyası güçlü olan Abdülhamit'e daha güvenli gelmiş olmalı.

Yıldız'daki çeşitli köşklere bazıları şimdi çayhane ve lokanta olarak çalışıyor. Çok güzel bir yapı olan tiyatrosu da yakınlarda halka açıldı. Şale Köşkü ise müze haline getirildi.

Barbaros Caddesi'nden yukarı çıkarken, Yıldız Sarayı'nın bahçe duvarı dışında ama ona yakın olan Hamidiye Camii görünür. Abdülhamit'in vesvesesi malûm. Cuma selâmlıklarının çoğunda saraya yakın yaptırdığı bu camiye bazen kendi sürdüğü arabayla gitmeyi tercih ederdi. Ama paranoyak insanların bir özelliği, paranoyalarının sık sık doğru çıkmasıdır. Belçikalı Joris (bir ermeni sempatizanıydı) bu caminin yanında oldukça güçlü bir bombayla padişaha suikast yapmak istemiş, birçok insanın parçalandığı bu olayda Abdülhamit şans eseri, bir dakikalık bir gecikmeden ötürü canını kurtarabilmişti.

"Yıldız" olarak da anılan cami 1886'dan kalma ve muhtemelen bir Balyan eseridir. Öznelliğime sarılarak, şehrin en çirkin camilerinden biri olduğunu söylemeden geçemeyeceğim.

Caminin biraz aşağısında da, daha önce adı anılan Şeyh Zafir Tekke-Camii ve Türbesi var. Burası Ertuğrul Tekkesi adıyla tanınır. Trablus'tan gelen şeyh, Şazili tarikatındandı ve bunun "Medenî" kolunu kurmuştu. Abdülhamit de onun tarikatına intisap etmişti.

Yıldız Sarayı'nın biraz ötesindeki eğimli arazide, alçakgönüllü bir külliye'nin çevresini kuşatan son derece pitoresk küçük bir mezarlık vardır.

Küllüye, Kanuni Sultan Süleyman'ın süt kardeşi olan Yahya Efendi tarafından yaptırılmıştır. Her ne kadar aynı sütle beslenmişlerse de, bu iki adamın yolları büsbütün ayrıydı. Yahya mistik hayatı seçmişti ve burada bir tekke ile camiden başka bir de medrese yaptırmıştı. Ahşap camiden Yahya Efendi'nin etkileyici türbesine geçebilirsiniz. Kabristan, servi ağaçları, değişik dönemlere ait oymalı güzel mezar taşlarıyla gerçekten görülmeye değer bir yerdir.

Halk efsaneleri çok zaman halkın temel değer yargılarını yarı örtük, yarı belirtik, yansıtır. Süleyman/Yahya hakkındaki bir efsane, padişahların en azametlisi olan Süleyman'a alçak gönüllü din adamı (yani adaletten, doğrudan vb. yana olan) karşısında haddini bildirir. Süleyman, süt kardeşi Yahya'nın Hızır Aleyhisselâm ile yakın ilişkide olduğunu bilir ve onunla kendisini tanıştırmasını ister. Bir gün Yahya ile bir sandala binip dolaşırlar; sandalda, Süleyman'ın tanımadığı bir üçüncü kişi vardır. Tekke'nin önünden yola çıktıktan az sonra bu kişi Süleyman'ın parmağındaki zengin yüzüğe bakmak ister ve eline alınca, tutar denize atar. Süleyman çok sinirlenir, ama sinirini bastırıp ses etmemeyi başarır. Sandal Kuruçeşme'ye gelince, adam elini denize sokar, yüzüğü çıkarıp Süleyman'a geri verir. Gezinti biter, inerler. Yahya, Süleyman'a, "O adam Hızır'dı," der. Süleyman bakınır, ama adam yok olmuştur. "Niye tanıtmadın?" diye feryat eder. Yahya Efendi, "O sana kendini tanıttı, ama sen tanımadın," der. Efsane, dünyevi ikbalin tepesine tırmanmış bütün Süleyman'lara ithaf olunabilir.

Yıldız Parkı'nın deniz tarafındaki girişinde gördüğümüz cami Abdülmecit'in yaptırdığı Mecidiye Camii, mimarı da Garabet Balyan'dır.

ORTAKÖY

Bundan sonraki durağımız Ortaköy. Ortaköy'e giderken bir zamanlar Feriye Sarayları (ikinci derecede saraylar) diye anılan yapılar görürüz. Bunlar şehzadeler, ayrıca da Çırağan Sarayı'nda çalışan hizmetkârlar için yapılmıştı. Şimdi Galatasaray ve Kabataş'ın elindeki okullar. Bu arada, eski Ortaköy karakolu da Sabancı tarafından restore ettirildi. Bu karakol, saraylar dizisinin kuzey ucunu noktalyordu.

Beşiktaş ve Ortaköy, Boğaziçi topoğrafyasının tipik örnekleridir. Boğaz'da tepeler çoğunlukla kıyı şeridinde paraleldir ve yer yer vadilerle kesilmiştir. Vadiler insanların yerleşmesi için ideal yerlerdi. Eskiden burada yağmur mevsiminde taşan, yazın kuruyan derecikler vardı. Aşırı kentleşme yüzünden bunların çoğu şimdi yok olmuştur. Dolayısıyla aynı yağmurlar yağdığında şimdi seller sokaklardan akıyor.

Ortaköy'deki vapur iskelesinin yanında, Nikoğos Balyan'ın yaptığı başka bir cami vardır: Ortaköy Camii. Bu cami öyle pek ahım şahım bir

yapı değildir ama gene de başka birçok Balyan camisinden çok daha iyidir. Abdülmecit ve Abdülaziz kimi vakit bu camiye cuma namazına gider, sonra ince uzun saltanat kayıklarıyla öbür yakadaki Beylerbeyi Sarayı'na veya Küçüksu Kasrı'na geçerlerdi. İskele yakınındaki dar cepheli, şu sıra badanasız ev, Beylerbeyi Sarayı'nı yapan Balyan'a aitti. Bu yalıdan, sarayını gözlediği söylenir.

Caminin bulunduğu meydanda, Hazine Sokağı'nın köşesinde, Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı güzel barok mermer çeşme görülür. Camiden sonraki yanık bina kabuğu, I. Abdülhamit'in kızı ve II. Mahmut'un kardeşi Esmâ Sultan Yalısıydı.

Bugün çok kalabalık semtlerden biri haline gelen Ortaköy, eskiden İstanbul'un belli başlı etnik topluluklarının yakın ilişkiler içinde yaşadığı bir yerdi. Burada Ayios Fokas adında bir Rum Ortodoks, bir Ermeni (Gregoryen) kilisesi (Surp Asdvadzadzin), bir de Etz ha-Hayim Sinagogu vardır; ancak, Müslüman olmayan halkın büyük çoğunluğu şimdi buradan gitmiş bulunmaktadır. Kiliselerle sinagog deniz kıyısındaki caminin çok yakınındadır. 1980'ler Ortaköy'de toplumsal bir değişikliğe tanık oldu. Semt birden kentli aydınlardan oluşmuş daha genç bir kuşağın gözdesi haline geldi. Bir kısmı elden düşme kitaplar satan kitapçılar, sanat galerileri, incik boncuk, takı satan dükkânlar, bir de sanat merkezi açıldı. Bunlara çoğu kıyıdaki küçük meydana açılan bir sürü restoran ve çayhane eklendi.

Birinci Boğaz Köprüsü'nün altından geçiyoruz şimdi. 1973'te tamamlanan bu köprünün uzunluğu 1074, deniz düzeyinden yüksekliği -en yüksek noktasında- 64 metredir. Yapılırken epey tartışmaya yol açmıştı ve yapılmamasını savunanların bir gerekçesi de Boğaz'ın estetiğini bozacağıydı. Öteki gerekçelerin haklılığı bence daha geçerli, ama köprü(ler) çirkin olmadı.

Buraya kadar gördüğümüz sözü edilmeye değer ilk yalılar II. Abdülhamit'in iki kızı için yapılmış güzel ahşap evlerdir. Bunların yanında başkaları vardı. Ortaköy, yukarıda anlattığım Boğaziçi paylaşımında, padişah ailesinin öncelikle yerleştiği kısım olmuştu

"Yalı" kelimesi Yunancadan gelmez ve "kıyı" demektir. Türkçede ise genellikle deniz kıyısına yapılmış (çoğu ahşap) evlere yalı denir. Boğaziçi'nde özellikle gördüğümüz, ama yalnızca buraya özgü olmayan konut tipidir.

KURUÇEŞME

Defterdar Burnu'nu dönüp Kuruçeşme'ye geliyoruz. Burası geçen yüzyılın sonlarında çok güzel yalılarla bezenmişti. Bunlar sultan ailesinden çok, vezirlere ve öbür yüksek dereceli devlet memurlarına aitti. Za-

manla yok olup gittiler. Anayolun karaya bakan yanında bunlardan birini, Naile Sultan Yalısı'nı restore edilmiş haliyle görüyoruz. Onun ve kızkardeşi Naciye Sultan'ın (Enver Paşa ile evlenmişti ve onların da Ortaköy'de yalıları vardı) geniş toprakları daha yukarıda, şimdiki TRT'nin yanındadır ve burada, yenilerde, bir site kurulmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde, sevinçsiz Damat Ferit Paşa'nın kararıyla bu kıyı boyunca fabrikalar, kömür ve kum depoları yapıldı. Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın, şimdi hiç izi kalmayan yalıları da bu bölgedeydi. Böylece burası bütün Boğaziçi'nin en çirkin yeri haline geldi. 1980'lerde İstanbul Belediye Başkanı olan Bedrettin Dalan bu çirkin, derme çatma yapıların çoğunu yıktırdı. Şimdi kıyıda bir parkımız var; belki kendi türünün en iyisi değil ama, daha önce burada olan yapılardan bin kat iyi. Kalan eski fabrika ise yakınlarda süslenip püslendi, post-modern bir "supermarket" oldu. Bu işi "yaşına başına bakmadan" yapan bazı iddialı ihtiyarları andırıyor.

Kuruçeşme'de kıyıya paralel dik bir tepe var ve bu sayede hâlâ yeşil kalabilmiş. Ama az sonra gene aşına vadi başlıyor ve tabii evler o vadi boyunca yoğunlaşıyor. İçeri doğru ilerlediğimizde, önce Ermeni Surp Haç Kilisesi'ne, sonra Rum Ortodoks Ayios Dimitrios Kilisesi'ne geliriz. Bu Rum kilisesinin yanında geçen yüzyılın ortalarında bir Rum üniversitesi kurulmuştu. Ayrıca, dehlizle girilen büyük ve ilginç ayazması görülebilir. Kuruçeşme'nin karşısında, denizde bir kayalık vardır. Bu kayalık Boğaz'daki tek adadır. Sarkis Balyan kendisi için burada bir ev yapmıştı. Ada şimdi Galatasaray okuluna ve spor kulübüne aittir. Genişletilerek yazlık bir kulüp haline getirilmiştir.

Bundan sonraki dönemde, yani Kuruçeşme ile Arnavutköy arasında ki dönemde, birkaç çok güzel yalı daha vardır. Bunların en uçta olanında Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Atadan oturmuştu. Burada ve biraz daha ileride, Arnavutköy'de yalılarla bezenmiş güzel kıyı şeridinde, kazıklar üzerine yeni bir yol yapıldı. Bu yol trafiği gerçekten rahatlatırsa da, denizden bakarken görünümü bozdu.

ARNAVUTKÖY

"Arnavutköy" Arnavutların yaşadığı köy anlamına gelmekteyse de, burada Arnavutlar herhangi bir eser bırakmamıştır. Burası daha çok Rumların oturduğu bir köydü. 19. yüzyıl sonlarında yapılmış kubbeli, güzel bir Rum kilisesi vardır. Daha az sayıda Yahudi oturuyordu ve onların da, iç kısımda, Etz he Hayim Sinagogu vardır. Bazıları merdivenli olan sokaklar ve iç kesimdeki ahşap evler güzeldir. Arnavutköy hâlâ eski bir Boğaziçi köyünün özelliklerini taşımaktadır.

Şimdi karma bir lise olan Robert Kolej 1871'de, Amerikan Kız Koleji

olarak kurulmuştu. Okul yukarıda, tepededir ve güzel bir manzarası vardır. 19. yüzyıla kadar bu tepelerde kiraz yetiştirilirdi, sonra bir Rum ailesinin girişimiyle çilek yetiştirilmeye başlandı. Küçük, açık renkli, güzel kokulu Arnavutköy çileği çok sevildi. Ama bahçelerin yerini binalar aldıkça bu güzel çilek türü de ortadan kalktı. (Boğaz köylerinin bahçecilikle geçindiğine değinmiştim. Bu bağlamda, Türkiye’de ilk enginar da Orta-köy’de yetişmişti.)

Arnavutköy’ün bitiminde Akıntı Burnu vardır. Boğaz’ın en dar yeri Akıntı Burnu ile öbür yakadaki Kandilli arasında olduğu için burada akıntı özellikle hızlanır. Boğaz’ın ortalama derinliği elli metreyken, burada derinlik yüz metreyi bulur. Akıntı ile derinlik arasında bir bağlantı olsa gerek.

16. yüzyılda kente gelen Gyllius, akıntının burada son derece güçlü olduğunu söylüyor; o kadar ki, yengeçler bile sudan çıkıp burnun öbür yanına karadan, kayaların üzerinden geçerlermiş. Herhalde Gyllius yengeçleri çiftleşme ve yumurtlama mevsiminde, yani ilkbahar sonlarında ya da yaz başlarında görmüş olsa gerek. Yakın tarihe kadar, topu topu yirmi, otuz yıl kadar önce, Boğaz’da pavurya, hatta ıstakoz vardı; mevsiminde Arnavutköy’de geceleri lambayla bol bol pavurya avlanırdı. Şimdi bütün bunlar bitti, ama Arnavutköy boyunca uzanan güzel restoranlarda hâlâ başka yerlerde yakalanmış pavurya yiyebilirsiniz.

BEBEK

Bu burundan sonra Bebek koyuna geliyoruz. Bu semte Bebek denmesinin nedeni, burada oturan ve takma adı “bebek yüzlü” olan bir devlet memurundan ötürüdür. Vaktiyle Bebek’te de bazı saraylar ve neredeyse aynı derecede görkemli yalılar varmış. III. Selim’in yaptırdığı Hümayun Abad ve öteki yapılar çok uzun ömürlü olmamış. Böylece Bebek, bu yüzyıla önemli tarihi yapılarla girmede. Ama 1950’lerden bu yana Bebek, özellikle diplomatların ve yabancı işadamlarının gözde semti haline geldi. Bunun sonucunu olarak da kalan eski binaların çoğu yerlerini modern ve kişisiz apartmanlara bırakmak zorunda kaldı. Bebek çarşısı güzel olduğu kadar da pahalıdır. Spesiyalitesi badememesi olan bir şekerci dükkânı büyük ün kazanmıştır. Ayrıca iki mükemmel balıkçı dükkânı ile ne ararsanız bulabileceğiniz şarküteriler vardır. Manavları, kasapları hepsi birinci sınıftır.

Deniz kıyısındaki görkemli taş bina Mısır Sefareti’nin yazlık yeridir. Bu binayı Mısırlı Hıdiv ailesi özel konut olarak yaptırmıştı. Hıdiv’in becerikli, tuttuğunu koparan annesi, halk arasında “Valide Paşa” diye nam salmıştı.

Sefaretin yazlık yerini ve biraz ötedeki iskeleyi geçtikten sonra, Mimar Kemalettin’in eseri olan bir cami görürüz. Mimar Kemalettin bu yüzyıl başlarında kurulan “Millî Mimarlık” okulunun önderidir. Bu neo-klasik

camii oldukça güzeldir; yalnız, özellikle kubbesinde hafif bir orantı bozukluğu, biraz kavunî bir görünüş göze çarpar.

Köyde bir Rum kilisesi, bir Katolik kilisesi, bir de yetimhane vardır. Yetimhane şimdi gençlik yurdu olarak kullanılmaktadır. Koy lüks teknelerle, kotralarla doludur. Kıyıda birtakım birinci sınıf oteller yapılmıştır. Öbür uçta, caddenin iç yanında ise oldukça yeni ve ünlü Aslanlı Yalı var, ama bu yakınlarda aslan heykelleri çalınmış.

Bebek semtinin iç taraflarında, Katolik Yetimhanesi yakınlarında, eski Kavafyan Konağı'nın ayakta duran (ama dik durmayan) harem kısmı görülebilir. İstanbul'un bugüne kalmış en eski konağıdır ve 1751'de yapılmıştır. Odaların ortadaki sofaya açıldığı tipik konaklardan biridir. Bazı tavan ve duvar süslemeleri de hâlâ görülebilir.

Bebek'le Rumelihisarı arasındaki tepelerde Boğaziçi Üniversitesi'nin arazisi uzanır. Burası eski Erkek Koleji'dir. Robert Kolej 1863'te Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. Hamlin Kırım Savaşı sırasında Florence Nightingale ile çalışmış bir misyonerdî. Türkiye'yi sevdi ve burada bir Amerikan eğitim kurumu açmayı aklına koydu. Okuldaki binalardan birine onun adı verilmişse de, okulun kendisi, kurulması için gerekli parayı sağlayan Christopher Robert'ın adını taşır. Arazî, Moliere'den yaptığı uyarlamalarla tanınmış bir devlet adamı olan Ahmet Vefik Paşa'dan satın alınmıştır.

Üniversitenin çok yakınında Aşîyan Müzesi vardır. Burası Tevfik Fikret'in (1867-1915) kendi planlayıp yaptığı evidir. Tevfik Fikret'in eşyalarının yanı sıra, Şair Nigar Hanım'a ayrılmış bir oda var. Ayrıca, bu dönemde, nedense, Abdülhak Hamid'in bazı eşyaları da buraya getirilmiş.

RUMELİ HİSARI

Ünlü yalılarından biri olan Yılanlı Yalı 18. yüzyıl sonlarında yapılmış, sonra harap olmuştur. Eski Aşîyan çayhanesinin yanında olan yalı şimdi özel bir konut olarak restore edilmiştir. Çoğu restorasyonlar gibi, bunun da orijinaliyle ilişkisi elbet tartışılabilir ama, yine de yalının eskiden neye benzediği hakkında epey fikir vermektedir.

II. Mahmut kayıkla geçerken yalıyı beğenmiş ve sormuş. Yalı sahibinin iyiliğini düşünen bir nedimi, "Hünkârım, o öyle yılanlı bir yalıdır," demiş. Adı böyle kalmış.

Altı kâgir, üst iki katı ahşap ve boyasız, şimdi yolun iç tarafında kalmış yalı, Oduncubaşılar Yalısı'dır.

Birincisinden daha geniş ve daha yüksek olan ikinci asma köprü buraya oldukça yakındır. Şu var ki, bu köprü yapılmadan çok önce Pers İmparatoru Darius, muazzam ordusunu Boğaz'ın Avrupa yakasına geçirebilmek için Yunanlı bir mühendisin yardımıyla tekneler ve salları üzerinde

tahta bir köprü yaptırmış ve yamaçtaki kayalara oyulmuş tahtına kurularak ordunun karşıya geçişine nezaret etmiştir. Bunun ilk "Boğaz Köprüsü" olduğunu söyleyebiliriz.

Burası Boğaz'ın en dar yerlerinden biri olduğu için, Darius'tan 2000 yıl sonra Fatih Sultan Mehmet Konstantinopolis'e kuzeyden gelebilecek yardımları önlemek amacıyla buraya bir hisar yaptırmaya karar verdi. Bu olaydan yüz yıl kadar önce, başka bir Osmanlı padişahı olan I. Bayezid de öbür yakada bir hisar yaptırmıştı. Öyle ki, Boğaz'dan geçmeye çalışan yabancı gemiler her iki hisardan topa tutularak batırılabilirdi. Fatih, kuşatmaya başlamazdan bir yıl önce, Rumeli'deki hisarı dört ay gibi çok kısa bir sürede tamamlattı.

Bu Hisar, Fatih'in işi ne kadar ciddi tuttuğunun örneklerinden biri. Eksiksiz bir plan ve uygulama ile fetih işine girişmiş. Bu sıralarda Bizans epey bitik durumdaydı, ama efsanesi hâlâ güçlüydü. Kuşatma sırasında Batı'dan yardım gelebilirdi. Ayrıca, Osmanlı tahtında iddiası olan bir şehzade (Orhan) İstanbul'da kalıyordu. Fatih, hızlı ve etkili davranmak zorundaydı.

Arazinin bir Rum manastırına ait olduğuna ilişkin bir hikâye var. (Bir başka iddiaya göre Bizanslılar'ın hapisane olarak kullandığı bir kale olduğu). Güya manastırdaki keşişler araziyi Türklere satmak istemiyorlarmış. Fatih ancak bir inek postunun kaplayacağı kadar bir yer istediğini söyleyerek onları kandırmış. Sonra inek postunu çok ince bir şerit haline gelecek biçimde kestirmiş. Bu söylenti Fatih'in zekâsını övmek için anlatılmışa benzer, ama daha çok adalet anlayışını vurguluyor. Araziye zorla el koyması o kadar zor değildi.

Plan Fatih'in hisarı yaptırmak istediği engebeli tepelere uyacak biçimde yapıldı. Fatih'in vezirleri de üç büyük kuleyi yaptırdılar. Bunlardan biri deniz kıyısındadır (Halil Paşa), öbür ikisi ise tepelerin üzerindedir (güneyde, Zağanos Paşa ve kuzeyde Sarıca Paşa).

Hisar yalnız bir amaçla -kenti almak amacıyla- yapılmıştı ve kent alındıktan sonra da işlevini yitirdi. Kuşatma sırasında olabilecek her şey birer kere oldu: Gemiler durmadı ve top atışıyla batırıldı. Gemiler uyarılınca durdu. Durmayıp top ateşinden kaçıp kurtuldular.

Rumelihisarı'nda güzel balıkçı restoranları ve üniversite öğrencilerinin gittiği çayhaneler vardır. Buradaki alçakgönüllü cami Kemaleddin Camii adıyla anılır. Biraz daha ilerde yüksek bir tuğla bina göze çarpar. Bir perili evi andırır. Bu evi yaptırmaya başlayan Mısır Hıdivi'nin mabeyincisi Yusuf Ziya Paşa'dır, ancak evi bitirememiştir. En üstteki iki kat az çok tamamlanmışsa da, alt katlar tamamlanmamıştır. İçinde paşanın soyundan insanlar yaşıyor. Son zamanlarda burada, senaryosu binanın tarihçesini hafifçe andran, yenilikçi bir de film (adı A-Ay) çekildi. Şimdi burada da restorasyon var.

Bir zamanlar İstanbul'un en sevimli gecekondu mahallesi olan Hisarüstü'ne çıkarken, sağda, Durmuş Dede Sokağı'nda, Surp Santuht Ermeni Gregoryen Kilisesi vardır.

BALTALIMANI

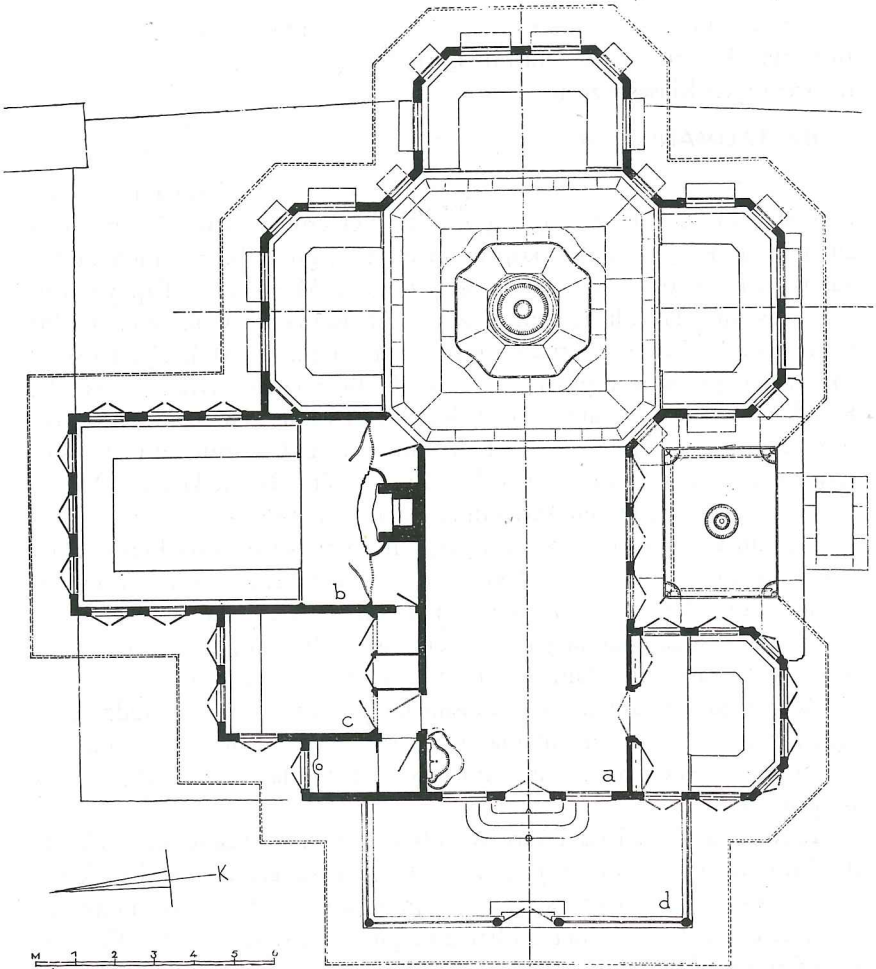
Şimdi Baltalimanı'na geliyoruz. Fatih'in donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman Paşa donanmasını bu koyda bekletmişti; koy adını buradan almaktadır. Kıyıda, hemen köprüünün altında, güzel bir taş bina vardır. Klasik yalı tipinde olmayan bu yapı Tophane Müşiri Zeki Paşa'ya aitti. Zeki Paşa'nın damadı da ünlü gazeteci Ali Kemal'di. Çok yetenekli bir yazar olan Ali Kemal Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayı Milliye'ye karşı çıkan yazılar yazdı ve İngilizleri destekledi. Bu yüzden, savaş sonrasında, Sakallı Nurettin Paşa tarafından halka linç ettirildi. Neden ne olursa olsun, sevimsiz bir olaydı bu. Ali Kemal'in oğlu da Cumhuriyet'in Dışişleri'nde önemli bir diplomat olan Zeki Kunalp'tir. Bu üç kuşak, o kargaşalı dönemin ilginç bir aile kariyerini göstermektedir.

Baltalimanı'nda sözü edilmesi gereken bir başka bina da Kemik Hastanesi'dir. Bu yalı ve çevresindeki arazi Tanzimat Fermanı'nın asıl mimarı Mustafa Reşit Paşa'nındı. Zamanında, İngilizler'le imzalanan ve ticaretle ilgili olanı -Osmanlı'nın aleyhine- önem taşıyan bazı antlaşmalar bu yalıda imzalandığı için tarihe Baltalimanı Antlaşmaları adıyla geçmiştir.

Reşit Paşa bir zaman sonra yalısını saraya sattı. Ama bu sırada onun oğlu saraydan bir hanım sultanla evlendirildi ve yalı evlilik armağanı olarak bu çifte verildi. Böyle bir uygulama, zamanında yoğun dedikodulara yol açmıştı.

Yalıyı satan Reşit Paşa Emirgân'da başka bir yalıya taşındı ve orada öldü. Bu hikâyeyi *Galata Bankerleri*'nde Haydar Kazgan anlatır. Paşa kabinede tartışmalı bir toplantıdan çıkar, yalısına gelmeden önce metresine uğrar ve evine dönünce hemen hamama girer. Bu sırada, banker Kamondo Efendi'nin bir süredir holde kendisini beklediğini söylerler. Kamondo'nun biriken alacakları için geldiğini paşa çok iyi bilir ve kalpten gider. Evde feryatları işiten Kamondo da olanı anlayıp "yandım!" diye dövünmeye başlar. Gelip geçen hizmetkârlar, "Sana ne oluyor?" diye sorunca kendini toplar, "Paşa cennete gitti, bizi öksüz bıraktı," türünden, daha uygun bir söz söyler.

Öte yandan, dedikodulu eski yalı, Reşit Paşa'nın oğlu Galip Paşa'ya da şans getirmez. Bir deniz kazasında boğulup ölür. Zaten onu fazla sevmeyen sultan başka bir paşayla evlenir, ama o da Sultan Aziz'i tahttan indirilenler arasında olduğu için Taif'e sürgün edilir. Hanım Sultan ölünce Abdülhamit'in kızkardeşlerinden biri boş kalan yalıyı ister ve alır. Bu sulta-

Plan 19. Şerifler Yalısı

nın da kocası ölmüş, kocanın cenazesinde görüp beğendiği Ferit Paşa'yla evlenmiştir (son dönem Osmanlı prensesleri pek sadık eş olmuyor anlaşılan). Böylece görkemli yalıya, "Büyük" Reşit Paşa'dan sonra "Hain" Damat Ferit Paşa yerleşmiş olur. Kurtuluş Savaşı sonunda Ferit Paşa eşyasını toplayıp yurt dışına kaçar. Cumhuriyet'ten sonra belli başlı Osmanlı mülkleri kamulaştırılırken, paşanın yalısı da hastane haline getirilir.

Baltalimanı'nda geniş bir vadi göze çarpar. Boğaziçi'nin hâlâ akan bir-

kaç deresinden biri bu vadinin ortasından geçer. Ama şimdi burada akan sınının ne kadarının su olduğu şüphelidir.

Baltalimanı ile Emirgân arasında Boyacıköy vardır. III. Selim Batı Trakya'dan buraya kumaş boyamaktaki ustalıklarıyla tanınmış adamlar yerleştirdiği için köy bu adı almıştır.

Boyacıköy'ün sırtlarında Roma'dan kalma bir tapınak vardı ve 1805'te Tarabya'dan gelen Rumlar buraya bir kilise yapmışlardı. Ama bunlar hep-si yıkıldı. Boyacıköy'de, Aktar Apti Sokağı'nda, Surp Yeritz Mangantz adlı bir de Ermeni kilisesi var.

EMİRGÂN

Emirgân ise adını Emir Gûne adında İranlı bir emirden alır. Emir Gû-ne IV. Murat'ın (17. yüzyıl) dostuydu. Erivan kentini savaşmadan sultana teslim ettiği için sultan ona burada geniş bir arazi bağışlamıştı. Bu, 18. yüzyıldaki, Boğaziçi'ni paylaşma politikasının başlangıcı gibidir. Murat sert bir hükümdardı; ülkede alkol, tütün, hatta kahve kullanmayı yasakla-dı. Sık sık kılık değiştirerek masallardaki hükümdarlar gibi kenti bizzat tef-tiş ederdi. Koyduğu kurallara uymadıkları için onun zamanında pek çok kişi idam edilmiştir. Bununla birlikte, kendilerinin uymadığı ahlak kuralla-rına kullarının uymasını isteyen birçok hükümdar gibi, o da Emir Gû-ne'nin sarayında bol bol şarap içip işret âlemleri yapmaktan geri kalmazdı.

Emirgân'daki önemli binalardan biri de yolun iç tarafında, pembe bo-yalı Mekke Şerifi'nin ailesine ait olan yalıdır. Bunun, Emir Gûne'nin sara-yından kalmış bir parça olduğu da söylenir. 1908'den sonra Osmanlı Meclisi'nde Hicaz temsilcisi olan Şerif Abdülilah'ın ailesi, torunları, Bi-rinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir süre için Irak Kralı, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda da Ürdün Kralı oldular. Bu kararı onlar adına Lord Kitchner vermişti. Savaş sırasında, sonradan Halife olacağı vaadiyle, Şerif'i ve oğullarını İngiliz tarafına çekti. Kitchner, İslam'da din ve devletin ay-rılmadığını bilmiyor, Halife'nin de Papa gibi manevi bir otorite olduğunu sanıyordu, bu ilişkileri kurduğu zaman. Şimdi Kültür Bakanlığı'na ait olan yalı, kendine özgü çatısıyla, Osmanlı ev mimarisinin önemli bir tem-silcisidir. Yalının iç duvarlarında ve tavanında çok güzel bezemeler vardır. Köy meydanının yanındaki bir kısmı ahşap olan cami, I. Abdülhamit (18. yüzyıl sonları) zamanında yapılmış, II. Mahmut zamanında onarım gör-müştür. Bu meydanda yaşlı çınar ağaçlarının gölgelediği, Yahya Kemal'in sık sık geldiği çok hoş bir çayhane vardır. Buradaki yedigen mermer çeş-meyi Hümaşah Valide Sultan yaptırmıştı. Emirgân köyünün sokakları pi-toresktir, iç kesimlerde de güzel ahşap evler göze çarpar.

Eskiden Emirgân'daki kıyı boyunda Karadağ Prensi'nin görkemli yalı-

sı vardı. II. Abdülhamit, Balkanlar'da siyasetini dengede tutabilmek için, bu prensi destekliyordu. Yalı zamanla yok oldu. Sonradan yerine modern Türkiye'nin en zengin işadamlarından biri olan Sakıp Sabancı'nın geniş bir bahçe içindeki malikânesi yapıldı.

Emirgân sırtlarında, koruda, Çelik Gülersoy'un restore ettirdiği çok güzel ahşap köşkler vardır. Mısır Hıdiv ailesinin padişaha armağanı olan bu köşkler çok geniş, güzel bahçelerin içindedir. Şimdi buralar halka açıldı, çayhane ve lokanta olarak hizmet veriyor. Emirgân, Hıdiv İsmail Paşa'nın kocaman yalısının da bulunduğu semtti.

Boğaziçi'nde erguvan ağacı çok yetişir. Roma İmparatorluğu'na "şahane mor" rengini veren de bu ağacın çiçeğidir. Ağaç mayıs ayında birkaç hafta çiçek açar. Hangi kıtada olursa olsun (ben Asya yakasını tercih ederim) bu ay deniz kıyısında oturup öbür kıtada çiçek açan erguvan ağaçlarını seyretmek, herhalde yalnız İstanbul'da yapılabilecek bir şeydir.

İSTİNYE

Haliç'ten sonra İstanbul'daki en büyük koy olan İstinye'deyiz şimdi. İstinye adı Yunanca "Sosthenion" ya da belki "Leosthenion" kelimesinden gelir. Bu kişi Byzas'ın arkadaşıdır. Yine Bizans çağında, bir münzevi olan Daniel otuz dört yıl boyunca burada bir sütunun tepesinde oturmuştur.

Çok yakın zamana kadar İstinye tersane olarak kullanılmaktaydı. 1991'de tersane kaldırılarak koy temizlendi. Her ne kadar burada eskiden beri oturanlar, koyun bir parçası haline gelmiş olan tersaneyi özlediklerini söylüyorsa da, koyun şimdi çok daha iyi görüldüğü kesin. Yine son zamanlarda kıyıda bir de balık çarşısı kuruldu. Çarşı girişindeki dört cepheli güzel meydan çeşmesini 1767'de Ahmet Şemsettin Efendi yaptırmıştır.

İstinye koyunun kuzey ucunda, çakarın yanındaki kahverengi yalıda kısa bir süre Recaizade Ekrem Bey oturmuştu. Vaniköy'de babası Recai Efendi'nin yalısında büyüyen Ekrem Bey yeni yalısından çok memnundu; kalma süresinin kısılgının ilginç bir hikâyesi var. Abdülhamit'in adamları, Ekrem Bey'in karşı kıyıda, Çubuklu Kasrı'ndaki Hıdiv ailesiyle geceleri ışıqla haberleştiklerine dair jurnal yazdılar. Pimpirikli Abdülhamit kendi kesesinden Cihangir'de bir konak satın alarak Recaizade'ye armağan etti ve yalısını terketmeye zorladı.

Koyda kalmış bir başka tarihi yalı da, sol kıyıdaki İran elçisi Muhsin Han'dan Şerif Hüseyin'e geçen, ondan da Deli Fuat Paşa'nın satın aldığı binadır.

YENİKÖY

İstinye'den sonra hemen Yeniköy'e geliriz. Buranın adı Yunanca'da da "Nea Khorı", yani "yeni köy"müş. Yeniköy içperlere doğru bir hayli geniş-

ler, kalabalık Boğaz köylerinden biridir. İki Rum kilisesinden biri olan Aya Yorgi Kudüs Patrikliğine bağlı kiliselerdendir.

Yeniköy'de ayrıca, Salihağa Sokağı'nda Asdvadzadzin Gregoryen Ermeni Kilisesi ile cadde üstünde, Kamondo'nun yaptırdığı küçük sinagog bulunur (Kamondo ailesinin yalısı da Yeniköy'deymiş).

Yeniköy'e özgü yalıların ilki, Firdevs-Nuri Baras çiftinin yalısı ve onun hemen yanında balkonları, kuleleri, eklektik ve süslü mimarisiyle hemen dikkati çeken Afif Paşa Yalısı'dır. Ahmet Afif Paşa, Ferik'ti ve Levazımat-ı Umumiye Dairesi reisiydi. Onun bu yalısı, Reşit Paşa'nın kızı Ferendiz Hanım'dan satın aldığı söylenir.

Yakınlarda Halit Refiğ ünlü *Aşk-ı Memnu* dizisini bu yalıda çekmişti. Afif Paşa yalısında mimari, işlevselliği neredeyse toptan terketmiş ve dekoratif anlayış bütün yapıya egemen olmuştur. Bu bakımdan, çağının "dekan" ruh halini çok iyi yansıtır.

Yeniköy'de eskiden olduğu gibi şimdi de Türkiye'nin kamu hayatında çok tanınan kişiler -bazıları satın alıp restore ettikleri eski yalılarda- otururlar. Son başbakan Tansu Çiller'in bile Yeniköy'de yalısı var.

Bu sırada en önemli yalılarından biri Şehzade Burhaneddin Efendi'nin büyük yalıdır. Burada ahşap ve kâğır malzeme bir arada kullanılmıştır. İki yanda, ikinci katlarından cumbalar taştan çıkıntılı kanatlar bulunur. Ortasında boydan boya bir balkon kazanılmıştır.

Bunun ilerisinde Beyazcıyan ve Karatodori yalılarından sonra, Sait Halim Paşa'nın şimdi başbakanlığa bağlı büyük yalısı var (daha önce, Logothet Yalısı). Mehmet Ali Paşa'nın bu torunu, hıdiv soyundaki düzenlemeler nedeniyle hıdiv olamayan bazı prensler gibi Mısır'dan uzaklaşıp kariyerini Osmanlı devletinde yaptı. İslamcı olan ve bu düşüncelerini açıkladığı çeşitli kitaplar yazan Sait Halim Paşa pratik politikada talihsizdi. En başta, kaderini İttihat ve Terakki'yle birleştirmesi bu tarih çizgisini kısa vadede yukarı, ama uzun vadede aşağıya çekti. Paşa 1913'te sadrazamlığa yükseldi. Ama az sonra kendini Birinci Dünya Savaşı içinde buldu. Üstelik, Almanya ile işi pişirip ülkeyi savaşa sokan Enver-Talat-Cemal üçlüsü sadrazama haber verme gereğini duymamışlardı. Paşa istifa etmek istedi. Sultan Reşat'ın, gözyaşları içinde, "Beni bu haydutlarla yalnız bırakma!" diye ısrar ederek onu vazgeçirdiği anlatılır. Halim Paşa, 1917'de istifa edebildi, ama Malta'ya sürgüne gitmekten kurtulamadı. Sürgün sonunda Türkiye'ye dönemeyip İtalya'ya yerleşti ve orada bir Ermeni suikastçi tarafından öldürüldü.

İskelenin hemen sağında, yüzyıl sonu yalılarının zarif örneklerinden, Kurdoğlu ya da Faik ve Bekir Bey adıyla bilinen güzel çifte yalı vardır. Burada da, dönemin özelliği, çeşitli kavisli çizgilerde kendini gösterir.

Onun ilerisinde bir başka ahşap yalıda Boğaz'ın güzel lokantalarından Aleko vardır. Eski ve yeni yalıların içiçe, yanyana durduğu sırada, Ali Rıza Paşa Yalısı, Venedik tipi Hamapulos Yalısı, Dadyanlar'ın girişi dört sütunlu yalisından sonra, Kalkavan'ın İstanbul ve Boğaz'dan çok Avrupa havalı, sivri çatılı yalısıyla sona erer. Eskiden buraya yoğun bir biçimde yerleşen Baltacı, Mavrokordato, Hristaki Zografos gibi Rum bankerlerin yalıları bugüne dayanamamıştır.

İstanbul'daki elçilikler geçen yüzyılda, toplumun genel eğilimine uymuş ve yazlık konutlarını Boğaz'a taşımaya başlamışlardır. Bu, tabii, onlara yakın olmak isteyen, büyük çoğunluğu gayrimüslim İstanbul "sosyete"si için büyük bir teşvik olmuştur.

Yeniköy yalıları dizisi bittikten sonra, Avusturya'ya ait olan ilk elçilik binasını görürüz. Yolun iç tarafındaki bu taş yapı bir Ermeni zengini olan Mıgırdıç Cezayirliyan'dan satın alındı. Cezayirliyan, bugünkü üçüncü Haliç Köprüsü'nün yerinde ahşap bir köprü yaptırmış olan adamdı. Aile adı Cezayir'le ilgili olmakla birlikte aslen Eğinliyidiler ve 18. yüzyıl başlarında ticaret yapmak üzere Cezayir'e gitmişlerdi. Mıgırdıç, Mustafa Reşit Paşa'nın yakınıydı; onun ölümünden sonra çeşitli entrikalarla servetini kaybetti; bu arada yalısı da Avusturya-Macaristan'ın elinde kaldı.

TARABYA

Buradan Tarabya koyuna yaklaşırken, gene yolun içeri tarafında, muazzam bir bahçe içinde muazzam bir yalı görürüz: Huber Yalısı. Herr Huber, bu ülkede Krupp fabrikalarının temsilciliğini yapıyordu. Onun burada bulunduğu dönemde Osmanlı devleti bütün Avrupa devletleri arasında gittikçe Almanya'ya yaklaşmaktaydı ve bu süreç Birinci Dünya Savaşı ittifakına kadar uzanacaktı. Bağdat demiryolu da yakınlaşmaya zemin hazırlayan ortak bir projeydi.

Duhani'nin sevimli dedikodularından, Huber'le karısının zamanın "sosyete"sinde standartları belirler bir rol oynadıklarını öğreniyoruz. Madam Huber'in geçmişi pek soylu sayılmaz: sirkte, at üstünde gösteri yapan güzel bir kadın! Ama İstanbul'da, muktedir kocasının yanında, epey soylu bir görünüm sergilediği anlaşıyor. Hâlâ ata meraklı, yanında üniformalı ve silindir şapkalı uşağıyla ata binip gezen bir hanımefendi. Armalı arabasında, Devlet Efendi ve karısı, Matmazel Lanzonni gibi nedim ve nedimleri (ve dalkavukları) ile birlikte gezip dururdu. Kocasını da bir yandan Boğaz'ı ağaçlandırmaya çalışıyordu.

Huber yalısını sonradan Necmettin Molla aldı; o da Mısırlı Prenses Kadriye'ye sattı. Türkiye'yi çok seven Prenses, Kral Fuad bütün Hıdiv ailesini Mısır'da toplamaya karar verince, Kahire'ye döndü ve yalıyı da ha-

yırsever amaçlarla Harbiye'deki Dame de Sion'a bıraktı. 1980'lerde Kenan Evren buranın devlet başkanı konutu olmasına karar verdi.

Kalender'den Tarabya koyuna yaklaşırken gene bahçe içinde Alman Elçiliği'nin beyaz boyalı binaları görülür. Burası Padişah II. Abdülhamit'in kendi mülküydü ve Almanya'ya burayı o bağışlamıştı. Abdülaziz bir gün buraya gelip Şehzade Abdülhamit'in köşkünü görmüş, ahşap diye beğenmeyip yıktırmıştı. Yerine kâgir olanı bir türlü yapılamadı. Abdülhamit tahta çıkınca arsayı Almanlar'a verdi, binaları onlar yaptırılar.

Şimdi başka bir koy olan Tarabya'ya geliyoruz. Bu koy İstinye koyundan daha küçüktür. Artık Boğaziçi'nin kuzey ucuna yaklaştığımıza göre, Argonotlardan söz edebiliriz. Argonotlar geri dönerken, kıskanç Medea burada denize zehirlerini döktü; bu yüzden burası "Pharmakos" adıyla anılırdı. Sonradan, tarih çağında, bir Ortodoks piskoposu bu adı iyi hava ve yöredeki şifalı sulardan dolayı Terapia olarak değiştirdi. Daha yakın zamanlarda da Derkos (yani Terkos) metropoliti burada kalıyordu ve burundaki Aya Yorgi (Ayios Yeoryios) kilisesini kullanıyordu. 1830'da yapılan kilisenin ceviz ikonostasyonu, tavandaki Pantokrator tablosu ilginçtir.

Koy eskiden genellikle büyükelçilik tekneleri, zenginlerin yatları için kullanılırdı. Şimdi burunda çevresiyle tam bir uyumsuzluk içinde olan oransız büyüklükteki Tarabya Otelı var. Bu otel yapılmadan önce Pera'daki ünlü Tokathıyan'ın yazlık yeri, ondan önce de Petala Otelı vardı. Son otuz yıldır İstanbul'un en pahalı restoranları nedense ideal bir yer olarak kendilerine Tarabya'yı seçtiler.

Tarabya'da oturan ünlülerden biri de banker Zarifi'ydı. Yalısının ancak yarısı bugüne kalabildi (koyun güney kıyısında); onun koydaki yalısının yanında da Evyanidis ve Zografos yalıları vardı. Zarifi Abdülaziz zamanının önde gelen bankeridir ve bu padişahın israfıyla işlerin yürümeyeceğini anlayınca, Köçeoğlu gibi başka bankerlerle birlikte V. Murat'ı desteklemeye başlamıştır. Murat'ın kısa sürede dengesini kaybetmesinde bu bankerler dolaylı bir rol oynamış olabilir, çünkü tahta çıktığı zaman yaklaşık iki milyon altın borçlu olduğu tahmin ediliyor. Çok daha basiretli olan Abdülhamit hiçbir zaman yakasını paçasını böyle adamlara kaptırmadı; ama örneğin Zarifi'yi mali danışmanı olarak çalıştırdı.

Zarifi'nin yalısından birkaç bina önce, onlardan daha içerlek, yamaca oturan Summer Palace Hotel İstanbul'un en seçkin otellerindendi. Şimdi hiçbir izi görünmüyor.

KIREÇBURNU

Tarabya koyunu dönüp Kireçburnu'na yöneldiğimizde, elçilikler dizisinden ilkin İtalyan Elçiliğini görüyoruz. Daha önce burada bulunan, re-

simlerinden bildiğimiz güzel bina yanınca, yüzyıl başlarında D'Aronco bugün gördüğümüz yalıyı yaptı.

Buradan az ileride, Fransız Elçiliği'nden kalan bina ve yanan İngiliz Elçiliği'nin bahçesi yanyana duruyor. Fransızlara verilen bina Fener'in nüfuzlu ailelerinden ve Romanya hospodarlığı yapan Aleksander İpsilante'nin yalıydı. İpsilante'nin Yunan devrim örgütü Filiki Eterya ile ilişkisi olduğu saptanınca III. Selim mallarını müsadere etti ve bu yalıyı Fransa devletine armağan etti. Yandaki, gene resimlerini bildiğimiz, şık ve iddialı İngiliz Elçilik konutu bundan kısa bir süre sonra yapıldı. Büyük bir yangında İngiliz konutunun tamamı, Fransızlarınkinin de bir kısmı yandı.

Elçiliklerin bahçeleri son derece güzel ve geniştir. İhlamur ve çok eski, çok uzamış kestane ağaçları bulunuyor. Bahçenin kıyısındaki bir yıkıntının eski kayıkhaneye olduğu anlaşıyor. Yeni yol, buradan, yolun altından denize çıkan su yolunu iyice küçültmüştü.

Kireçburnu'nda da birtakım iyi restoranlar vardır. Rumlar buraya "Kleidai tou Pontou" yani Pontos'un Anahtarları derlerdi. Çünkü Boğaz'da kuzeye doğru giderken Karadeniz ilkin buradan görünür. Burası, Kefeliköy ile Umur Yeri arasında Boğaz'ın en geniş yeridir (yaklaşık 3500 metre).

BÜYÜKDERE

Büyükdere'de geniş bir düzlük vardır. Godefroy de Bouillon 1096'daki ilk Haçlı Seferi sırasında bu çayırıkta mola vermiştir. Bouillon çadırını ulu bir çınarın altına kurdurmuştu. Bu ağaç bir hilkat garibesiydi; aynı noktadan yedi gövde birden çıkıyor ve çevresi kırk metreyi aşkın tek bir ağaç oluşturunuyordu. Bu çayırı pek seven Lady Montague de bu ağaçtan söz etmiştir. Ağaç 1930'larda kentteki en yaşlı canlı olarak hâlâ oradaydı. Sonra bahçıvanlık okuluna yer açmak için kesildi!

Büyükdere geçen yüzyılın sonunda çok gözde bir yerdi. O zaman bu semtte oturanların çoğu zengin Ermenilerdi, çoğu da Katolikti (burada bir Ermeni Katolik kilisesi ve okulu vardır). Ermeni Patriği'nin yazlık rezidansının, Esayan, Abraham Paşa, Azaryan konaklarının yanı sıra, Pera'da Santa Maria Draperis kilisesinde gömülü olan Danimarka Sefiri Baron Hübsch'ün yalısı da buradaydı. Türkiye'nin en zengin işadamı olan Vehbi Koç'un eşi Sadberk Hanım'ın adına kurulan müze de bu evlerin geç örneklerinden biridir ve Azaryanlar'dan alınmıştır.

Azaryanlar geniş bir aileydi ve çeşitli üyeleri farklı mesleklerde sivilmişti. Katolik Ermenilerin patriği olan biri aynı zamanda geniş bir sözlük yapmıştı. Diplomat olan bir başka Azaryan Beyoğlu'ndaki apartmanında yangında ölmüştür. Sadberk Hanım Müzesi'nin, duvardaki ahşap kirişle-

riyle Ortaçağ evlerini andıran binasının sahibi de, muhtemelen, ticaretle ilerlemiş bir Azaryan'dı.

Şimdi Kocataş Yalısı olarak bilinen (ve geçenlerde yanan) boyasız ahşap yalının ilk sahibi Abraham Paşa'dan Beyoğlu bölümünde de söz etmiştim. O da eski İstanbul'un renkli ve ilginç kişiliklerindendi. Hikâye şöyle başlar ve devam eder:

Abraham'ın dedesi Anadolu'dan başkente gelmiş bir sarraf ve iş adamıdır. Çeşitli işleri arasında tütünle de uğraşır. Kavala'daki tütün deposunun Mehmet Ali adındaki genç bekçisi de bir ara İstanbul'a gelir. O sıra Napoleon Mısır'a ordusuyla çıkmıştır ve İstanbul'da Mısır'da çarpışmaya gidecek gönüllü toplanır. Bu orduya katılan Mehmet Ali çeşitli Ortadoğu politik entrikalarından sonra, tarihin Kavalalı Mehmet Ali Paşa adıyla bildiği ilk yarı bağımsız Mısır valisi olur. Çok rastlanmayan bir kararla eski patronunu İstanbul'daki mali işlerini yürütmek üzere istihdam eder. Bu bir aile mesleği haline gelir ve üçüncü kuşakta Abraham Paşa bu sefer İsmail Paşa'nın temsilciliğini yürütür. Abraham, Osmanlı nezdinde de itibarlı biridir ve büyük tutkuları olan İsmail Paşa'nın epey işine yarar.

Abraham Paşa bir zenginlik timsali haline gelir böylece. Rumeli Kavalgı'ndan Karadeniz kıyısına, Beykoz'dan Riva deresine uzanan toprakları vardır. Mevsiminde dostlarıyla birlikte buralarda ava çıkar. Büyükdere'de bir polo kulübü açar. Sekreteri ona hafta sonları için Viyana'dan güzel hanımlar bulur ve getirir, hafta sonu geçince hanımlar Viyana'ya dönerler.

Birinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi'ne tayin edilen Abraham Paşa İkinci Meşrutiyet'te de sağdır, onun için yeniden Ayan'a girer. Bu zengin adam, savaş sırasında attan düşer ve ölür, muazzam servetinden geriye bir şey kalmaz. Bu da, Cumhuriyet öncesi burjuvazinin, milli devlete geçiş sürecindeki tasfiyesinin ilginç örneklerinden biridir.

Büyükdere'de Gregoryen Ermeniler'in Surp Hripsimyantz (Çayırbaşı Caddesi'nde), Rumlar'ın da Danişment Sokağı'nda Ayia Paraskevi kiliseleri vardır.

İspanyol ve Rus elçiliklerinin yazlık rezidanslarıyla sefaretler dizisi sona erer.

SARIYER

Büyükdere ve Sarıyer'in içlerine doğru gidince büyük Belgrad Ormanı'na varırız. Kent suyunun büyük bölümü bu yöreden gelir. Bizans döneminden beri kente suyu burası sağlamaktadır. Osmanlılar birçok bend, baraj, kemerli su yolu yaptırılar. En iyi kaynak sularından olan Hünkâr, Kestane ve Çırçır da buradadır.

Sarıyer şimdi olduğu gibi eskiden de bir balıkçı köyüydü. Şimdiye kadar gördüğümüz ya da yalnız adını andığımız görkemli yalılar burada hiç

olmadı. Semt aynı zamanda balık lokantalarıyla bilinir. Kıyıda son derece canlı bir balık çarşısı vardır.

Ruhtım boyunca güzel eski bir meyhane, sonra kentin en iyi balık lokantalarından biri olan Urcan yer alır. Buradaki Urcan ile Kireçburnu'nda Deniz ve Yeşilköy'deki Hasan, bütün ülkedeki balıkçılarla ve balık tüccarlarıyla doğrudan doğruya ilişki kurmuşlardır ve her zaman günün en iyi ürünlerini bulundurlar.

RUMELİ KAVAĞI VE SONRASI

Bu yakadaki son vapur iskelesi Rumelikavağı'dır. Burası da lokantalarıyla ünlü küçük bir balıkçı köyüdür. Ancak, buradaki lokantalar genellikle daha ucuzdur ve hiç de kötü değildir.

Antik çağda burada İason'un yaptırdığı söylenen bir Kybele tapınağı ile bir Serapis tapınağı olduğu biliniyor.

Karadeniz'e doğru yolumuza devam ederken, Boğaziçi manzarası değişir; arazi boş ve vahşidir. Çeşitli dönemlerde yapılmış istihkâmlar göze çarpar. Bunların birincisi de Kavak'tadır. 17. yüzyılda Kazaklar Tarabya'yı ve Yeniköy'ü yağmalamışlardı. Karadeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı bir savunma hattı gerektiği ancak o zaman anlaşılmıştı. Böylece IV. Murat ve sonraki padişahlar bu kıyıları tahkim ettiler.

Kavak'tan sonra, aslında hiç de büyük olmayan Büyük Liman'a, sonra Garipçe Köyü'ne geliriz. Lanetlenmiş Kral Phineas'ın yaşadığı bu köye antik çağda Gyropolis ya da Akbabalar Köyü denirdi. Mitolojik yaratıklar olan kuşa benzer Harpi'ler lanetli kralın bütün yiyeceğini çalıp kirletiyorlardı. Argonotlar bunları kovdu. İçi minnetle dolan Kral da karşılık olarak onlara değerli öğütler verdi. Boğaz'ın Karadeniz'e açıldığı yerde, aralarından geçmeye cüret eden her tekneyi paramparça eden Symplegades ya da Çarpışan Kayalar vardı. Kral Argonotlara şu öğüdü vermişti: Argonotlar kayalara gelmeden önce önleri sıra bir kuş uçuracaklardı. Böylece kuş kayaları harekete geçirecek ve kayalar kenetlenecekti. Sonra kayalar eski yerlerine dönünce, tekne hızla ileri atılacak ve kayalar yeniden saldırmaya vakit bulamadan açık denize ulaşacaktı. Bu plan işe yaradı ve Argonotlar denize ulaşmayı başardılar.

Bu kayalar hâlâ oradadır. Avrupa yakasında, Rumeli Feneri'ndeki kayada Pompei Sütunu denen bir sütun vardır ki eski bir sunağın kalıntısı olabilir. Kaya karadan kopuktur ve öbür kıyıdaki eşine doğru atılmaya hazır görünür, ancak şimdi Boğaz'ın Avrupa yakasındaki bu son balıkçı limanında dalgakıranla karayla bağlantılıdır.

ANADOLU YAKASI

Şimdi öbür yakaya geçmemiz gerekiyor. Bunu rahatça yapabilmek için

de iyi hava gerekli çünkü Karadeniz zaman zaman çok sert olabilir. Anadolu yakasındaki burunlardan birine Yom Burnu (Müjde Burnu) adının verilmesi de bundandır. Çünkü denizciler ancak bu burnu gördükten sonra güvenlikte olduklarına inanırlardı.

Anadolu yakasındaki kenetlenen kaya da karadan ayrılmıştır ve en yüksek deniz yüzeyinden 20 metre yükseklikte olan dört çıkıntısı vardır.

Bu kaya Anadolu Feneri'nden pek uzakta değildir. Burada dünyanın her yerinden uzak küçük bir de köy vardır.

Boğaz'ın Anadolu yakası rüzgâra daha az açıktır, bu nedenle de piknik yapanlarca, hafta sonlarında tekneleriyle ya da bir günlüğüne kiralananmış motorlarla yüzmeye gelenlerce yeğlenir. Fener ya da Poyrazköy en popüler yerlerdir. Poyrazköy dalgakıranı olan bir başka balıkçı köyüdür. Ne var ki dalgakıranın içindeki su giderek kirlenmektedir. Uygun havada Keçili Liman da gidilebilecek bir yerdir.

ANADOLUKAVAĞI

Anadolukavağı'nın hemen kuzeyinde, tepesinde bir kale olan Yoros Burnu vardır. Bu kaleyi Bizanslılar yapmıştır. Ancak, imparatorluk zayıf düşünce, kale Cenevizlilere geçmiş ve uzun süre onların elinde kalmıştır; hatta bu yüzden bir Ceneviz kalesi olduğu inancı doğmuştur. Kalenin kapladığı alan İstanbul çevresindeki bütün öbür kalelerin kapladığı alandan çok daha büyüktür. İç kesimdeki kulelerin bazıları hâlâ iyi durumdadır ve duvarlarda Yunanca yazıtlar göze çarpar.

Rumelikavağı gibi karşısındaki Anadolukavağı da küçük bir balıkçı köyüdür. Birçok balık lokantası vardır. Vapurlar buraya gelip birkaç saat kalırlar. Böylece yolcular lokantalarda yemek yemeye vakit bulabilirler. Boğaziçi'nin bu ucunda zengin midye yatakları vardır. Midye sünger gibidir: Suyu süzer ama bütün katı maddeleri ve pisliği kendine saklar. Bu yüzden kirli sulardan çıkarılmış midyelerin yenmemesi öğütlenir. Burada su başka yerlere oranla çok daha temiz olduğundan, Kavaklar İstanbul'da midye yemek için oldukça güvenli sayılır.

Anadolukavağı'nın içindeki askeri bölgede vaktiyle Marko Paşa'ya ait olan güzel, cihannümali, eski bir konak vardır. Marko Paşa devlet hiyerarşisi içinde sivrilmiş Rum asıllı bir hekimdi. Halkın yakınmalarını sabırla dinlemesiyle ün salmıştı; öyle ki, "Sen git onu Marko Paşa'ya anlat" atasözü giderek yaygınlaştı. Bugün hâlâ kullanılmaktadır. Şu var ki, insanın evi kente bu denli uzak olunca, sorununu açıklaması bile sorun haline gelebilir!

YUŞA

Anadolukavağı'ndan Beykoz'a gelmezden önce bir tepenin yanından

geçeceğiz. Yuşa Tepesi adıyla anılan bu tepe çevredeki tepelerin en yükseğidir (yaklaşık 200 metre). Üzerinde bir ermişin türbesi ve cami vardır. Yuşa adı akla Tevrat'taki Yeşu'yu ve Eriha'daki savaşı getirirse de, bu Yeşu'nun mezarı on iki metre uzunluktadır. Mezarın asıl sahibi Argonotlardan biri olan Polluks'un Beykoz'da bir boks maçında öldürdüğü dev Kral Amycus da olabilir, çünkü Beykoz buraya çok yakındır. Bu ülkede pek çok pagan efsanesi Hristiyan ya da Müslüman öykülerine ya da her ikisine birden dönüştürülmüştür.

Müslüman döneminde de buradaki Yuşa üstüne epey efsane uydurulmuştur. Filistin'de güneşi durdurma gibi motiflerden başka, hazretin İstanbul'da, Sütlüce'de savaşıırken öldürüldüğü söylenir. Üstelik, vücudu ortadan ayrılmış ve bu on iki metrelik mezara yalnız yarısı gömülmüştür. Ayaklarının kaldığı yerden de Âb-ı Hayat suyu fışkırmıştır. Başı Kudüs'e dönük yatarken, İslâm ortaya çıkınca hemen ve kendiliğinden başını Kâbe'ye çevirmiştir.

Karşı kıyıda, Sarıyer'in ilerisindeki Telli Baba da böyle bir örnek olabilir. Bu yatıra evlenmek isteyen kızlar adak adar. Ama Hristiyanlık çağında kızlara benzer hizmet sağlayan bir azize mezarı da olabilirdi burada. Hem belki o azize de bir pagan kültürüyle birleşmişti.

Yuşa tepesinde manzara olağanüstüdür. Boğaz, aşağı yukarı Marmara'ya kadar görünür. Onun için birçok ressam ve gravürücü bu manzarayı çizmiştir.

BEYKOZ

Avrupa yakasında olduğu gibi, bu yakada da Akbaba, Tokat gibi dere-ler, Karakulak gibi kaynak suları vardır. Tokat Deresi geniş bir vadide akar. Derenin denize döküldüğü noktaya yakın bir yerde Hünkar İskelesi vardır. Eskiden burada Fatih Sultan Mehmet zamanından kalma bir köşk bulunuyormuş. Bununla birlikte, bu ad daha yakın tarihle ilgili olayları da çağrıştırıyor. Çünkü kendi Mısır valilerine karşı giriştiği savaşı kaybeden Osmanlılar, burada Ruslarla bir antlaşma imzalamak zorunda kalmışlardı.

İskelenin yanındaki tepede güzel bir saray vardır. Mısır, Osmanlılarla barış imzaladıktan sonra bu sarayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa yaptırmış ve Sultan Abdülmecit'e armağan etmiştir. Ne var ki, besbelli sarayın ardındaki olayları unutmadıklarından, Osmanlı sultanları bu saraya pek rağbet etmediler. Bina şimdi çocuk hastanesi olarak kullanılıyor. Saray güzel bir yapıdır ama çevresini kuşatan ulu ağaçlar yüzünden dışarıdan bakıldığında pek görünmez. Kimileri bunun da kaçınılmaz Balyan ailesinin bir yapıtı olduğunu ileri sürüyorlarsa da, bazı Türk tarihçileri bu teze kesinlikle karşıdır.

Şimdi Beykoz köyüne geliyoruz. Boğaziçi'ndeki büyükçe kasabalardan biridir Beykoz. Her ne kadar kentten oldukça uzaksa da, 19. yüzyıl sonlarında ve Cumhuriyet döneminin başlarında burada fabrikalar kurulunca enikonu kalabalıklaşmıştır. Geçen yüzyılda Beykoz'da yapılan cam eşyalar şimdi antika değerindedir.

Beykoz'daki ilginç bir anıt da gümrük emini İshak Ağa'nın köy meydanında yaptırdığı eşi bulunmaz çeşmedir. 18. yüzyılda yapılmış olan çeşme kemerli, kubbeli ilginç bir yapıdır; suyu on musluktan akar. Aynı İshak Ağa Beykoz'a bir başka çeşme daha kazandırmıştır ki bu da kuzeydeki geniş çayırlıktadır.

Geçen yüzyılın sonlarında yaşamış olan yazar Ahmet Mithat Efendi'nin Beykoz'da geniş bir çiftlik arazisi vardı. Ahmet Mithat Efendi Yalı şimdi restore edilmektedir. Gene ilginç yalılardan biri "Ahçıbaşılardan" diye bilinir.

Rum kilisesi Ayia Paraskevi ile Ermeni kilisesi Surp Nikoğos birbirlerine yakın, iskelenin güneyinde dururlar.

Boğaz'da kalan son dalyan da Beykoz'dadır. Dalyan balıkların uğradığı bilinen bir yerde kurulur; ağlar deniz yatağına yerleştirilir ve denizin bir bölümü ağlar ve sınkalar yardımıyla muazzam büyüklükte bir balık tuzağına dönüştürülür. Beklenen balık sürüsü gelip tuzağın içine girince, giriş kapatılır ve deniz yatağındaki ağlar çekilir. Eskiden Boğaz boyunca böyle elli kadar dalyan vardı. Ayrıca yetmiş kadar voli yeri Boğaz balıkçıları arasında paylaştırılmıştı. Beykoz'daki dalyanda kılıçbalığı da yakalandığından, bu dalyan ün salmıştı. 17. yüzyılda yaşamış ünlü gezgin ve yazar Evliya Çelebi de bundan söz eder ve, "Kılıçbalığı sarmısakla ve asma yaprağıyla haşlanırsa fevkalade olur" der. Şimdilerde bu balığın aralarına domates, yeşil biber parçaları ve defne yaprağı geçirilmiş, kömür ateşinde yapılmış şişini yeğliyoruz.

Kılıçbalıkları yok olduysa da, dalyan hâlâ oradadır. Ama Beykoz'u ünlü kılan bir balık daha var, bu da kalkandır. Kalkan Karadeniz'de yaşayan bir balıktır, Boğaz'ın kuzey ucuna kadar gelirse de Akdeniz'e geçmez. Eskiden, balıkçılar avlanmak için çok uzaklara gidemezken, en taze kalkanlar Beykoz'da yakalananlar olurdu. Bugün bile, nereden getirilmiş olursa olsun, kalkan çarşıda "Beykoz kalkanı" diye satılır.

BOĞAZ BALIKLARI

Madem şimdi Boğaz'da balıkçılıktan söz etmeye başladık, bu konuyu biraz daha sürdürelim, çünkü önemli bir konu. Karadeniz göçücü balıklar açısından oldukça zengindir. Bunların hepsi belli bir mevsimde daha ılık denizlere doğru yüzerler, dolayısıyla boğazlardan geçmek zorundadırlar. Soğuk bir yerden gelen ve güçlü akıntılar yüzünden daha bile soğuk olan

Boğaz'ın canlandırıcı sularından geçen balıklar semizleşir, daha lezzetli hale gelir. Dolayısıyla Boğaz'da yakalanan balıkların özellikleri vardır. Güze doğru göç etmeye ilk başlayan balıklar palamutlardır; o sırada yağsız oldukları için bunlara "çingene palamudu" denir. Çingene palamudu en iyi kızartılarak yenir. Sonra sıra uskumruya gelir. Bunu da tam gelişmiş palamut izler. Palamut ızgara yapılsa daha iyi olur ama daha başka birçok şekilde de pişirilebilir; örneğin zeytinyağlı pilakisi yapılır ve soğuk yenir ya da fırında pişirilebilir. Derken sıra lüfer sürülerine gelir. Bu balığa iriliğine göre çeşitli adlar verilir: defne yaprağı, çinekop, sarıkanat, lüfer, kofana gibi. Lüfer gerçekten nefistir ve en iyisi ızgarasıdır. Lüfer avı tam anlamıyla bir sanat sayılır, çünkü balık son derece kurnazdır. Hele Boğaz'ın akıntılı sularında ciddi ustalık ister.

Daha başka balıklar da (hamsi, torik, zargana gibi) göç eder ve bu göç bütün kış sürer. İlkbaharda kalkanlar gelir, yaz ise sardalya mevsimidir. Her mevsimde balığını bekleyen değişik bir salata vardır. Örneğin, palamutla roka yenir, kalkanla marul, sardalyaya domates salatası yakışır. Bununla birlikte, insanlar doğanın işine burnunu sokup doğal yolları değiştirmeden önce, bütün bunlar çok daha düzenliydi. Şimdiyse, örneğin uskumru, Karadeniz'e gelmekten vazgeçti; öbür balıkların da göç mevsimleri, yönleri, sayıları çok değişken oldu. Bir zamanların "fukara balığı" sayılan torik de adamakıllı azaldı.

PAŞABAHÇE

Beykoz'dan güneye doğru gidince Paşabahçe'ye geliriz. Köye adını veren "bahçe"nin sahibi olan paşanın Hezarpare Ahmet Paşa olduğu tahmin ediliyor. Şişe Cam ve tekeli içki fabrikaları burdadır. Bu da sanayileşmiş köylerden biridir. İskelenin yanındaki cami 18. yüzyıl sonlarında III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır.

Oldukça kalabalıklaşan Paşabahçe'de eskiden kalma en ilginç yalılar Feridun Bey Yalısı ile Rum Andonaki'den kalan, çatılarının ortası çıkıntı yapan ikiz yalılardır. Eskiden Paşabahçe'de çok Rum otururdu. Çağatay Sokağı'ndaki Ayios Konstantinos Kilisesi de bunun anısıdır.

ÇUBUKLU

Şimdi Çubuklu'ya geliyoruz. Adının hikâyesi ilginç. II. Bayezid, henüz çocuk olan oğlu (Yavuz) Selim'e kızıp çubukla vurmuş. Sonra da çubuk toprağa daldırılmış. Hocaların vurduğu yerde gül bittiği gibi bu çubuk da yeşermiş!

Selim'in bu dayaktan herhangi bir yerinin yeşermediği belli, çünkü yaşı büyüyünce Bayezid'i tahttan indirdi, vasiyet ettiği yere de gömmedi.

Burası hâlâ Boğaziçi'nin en köye benzeyen köyüdür. Ancak yukarıdaki tepelerde hiç de kırsal sayılamayacak bir saray vardır. Bu sarayı Mısır'ın son "bağımsız" hıdivi Abbas Hilmi Paşa yaptırmıştır. Anlam veremediği şeylerden ürken Abdülhamit, yüksek kulesinin yapılmasından fena halde huylanmıştı. Hıdiv İngilizlere karşı çıkınca Birinci Dünya Savaşı'nın başında ülkeden atılmıştı. Bina son yıllarda Çelik Gülersoy tarafından restore edilerek küçük, lüks bir otele dönüştürülmüştür. Lokantası, çay içilecek ve pasta yenecek açık ve kapalı mekânları vardır. İsterseniz, hıdivin yatak odasında uyuyabilirsiniz. Odadaki dolabın içinde kaçmak için gizli bir geçit vardır. Bu, hıdivlerin de, başka hükümdarların da arada bir başvurmak zorunda kaldıkları bir çareydi. Nitekim Abbas Hilmi de bir su-ikast girişiminden kurtulmuştu.

Hıdiv sarayından az önce, kıyıda, ama yolun iç tarafında, eskiden Ulagay ailesinin satın, tek başına, bahçeli, beyaz bir yalı görürsünüz. Bu yalı daha da önce Sadrazam Halil İbrahim Paşa'nın oğlu ve Osman Hamdi Bey'in kardeşi, müzeler müdürü Halil Ethem Bey'indi.

Daha ileri doğru gidince, tepenin güneşe bakan yanında, modern apartmanlardan oluşmuş korkunç bir site görünür. Bunlar şimdi, herhalde kamuflaj amacıyla, yeşilimtırak, kahverengimsi renklere boyanmışsa da hiç de kamufler olmuş sayılmazlar. Boğaziçi'nin sorunu bu zaten: Çok güzel olduğu için herkes burada oturup olağanüstü manzarayı seyretmek istiyor; ancak bunu başaranlar gitgide çoğaldıkça, Boğaziçi'nde bakılacak güzellikler de gitgide azalıyor. Eğer yapılaşma bu hızda devam ederse, yakında sadece birbirinin çirkin evlerini seyreden binlerce İstanbullu olacak.

Şimdiki durağımız Kanlıca. Eskiden buranın özel bir otunu yiyen inekler pembeye çalan bir süt vermiş (ünlü yoğurdun sütü); bu renkten ötürü buraya Kanlıca dendiği anlatılır. Başka bir iddiaya göre de kırmızı aşı boyalı yalılarından ötürü böyle denmiştir, ama o zaman her yerin adı Kanlıca olabilirdi. Adın "kağrı"dan geldiğini söyleyenler de vardır. Kanlıca'nın bu ucunda yalılar dizisini başlatan Ahmet Rasim Paşa Yalısı şimdi, umarız restore edilme amacıyla yıkıldı (bu baskı sırasında restorasyon bitmek üzere). Bunu birçok başka güzel yalı ve onlar kadar güzel olmayan birtakım modern evler izler. Kanlıca'nın büyük kısmında dar bir kıyı şeridi vardır ve eskiden beri zenginler bu şeridi tercih etmiştir. Göreceğiniz ilk güzel yalılarından biri, yakın tarihte onarılmış olan Yağcı Şefik Bey Yalısı'dır. Yapılışı oldukça yeni olduğu halde üslubunda oldukça klasik bir yalıdır. Klasik karakterin kuşku götürmez bir işareti, yalıda balkon olmayışıdır. Ortası çıkıntılıdır; buraya konan sedirden çeşitli yönlere bakılabilir.

Yalıları ilk yapanlar da, buralarda ilk oturanlar da Boğaziçi'nin havasını aşırı sert buldukları için, bu havayla fazla içli dışlı olmaktan kaçınırlardı.

Açık hava ihtiyacını başka yollarla, özellikle de bahçelerle karşılamaya çalışırlardı. Soğuk mevsimde Boğaziçi'nde hayatın oldukça çetin ve yorucu olduğu bir gerçektir. En iyi zaman Haziran-Ekim arasıdır. Başka aylarda Boğaziçi genellikle çok soğuk ve rutubetli olur.

Büyükçe yalıların çoğu iki binadan oluşurdu. Bunların biri erkeklere ve konuklara açıktır ki buna selamlık denir. Öbürü ise kadınlar ve evin erkekleri içindir, buna da harem denir (ama, şimdilerde dendiği gibi, "haremlik" değil). İki bina birden yaptıracak kadar parası olmayanlar, evlerinin içini bu biçimde düzenlerlerdi. Erkek ziyaretçiler kadınları görmeden selâmlığa girerlerdi. Haremden ise yalı sahibi ve karısı için büyük bir oda olurdu. Genellikle ortadaki sofaya açılan öbür odalar ailenin öbür üyeleri içindi. Hemen her odada bir dolap, genel tuvaletten ve hamamdan ayrı olarak küçük bir tuvalet vardı. Yatak takımları dolapta saklanır, geceleri çıkarılıp yere serilirdi. Gündüzün odalar oturma odası gibi kullanılırdı. Yemek zamanı yiyecekler odaya getirilir tepsiler içinde yenirdi. Dolayısıyla evlerdeki çeşitli odalar arasında işlevsel bir işbölümü yoktu. Daha sonraki bir tarihte yapılmış olan Dolmabahçe Sarayı'nda bile bu böyledir. Örneğin, koca sarayda ayrı bir yemek odası yoktur.

İstanbul'da çekirdek aileye doğru güçlü bir sosyal eğilim vardı. Her ne kadar dince izin verilmişse de, çok kadınla evlilik pek ender uygulanır ve genellikle hoş görülmezdi. Yalı sahipleri ise genellikle zengin kimselerdi; bunların oğulları, kızları, bazen kız ve erkek kardeşleri, hısım akrabaları çoğu kez yaz aylarını aynı yalıda geçirirlerdi. Bu hayat tarzında bütün odalar daha küçük aile birimlerinin yarı bağımsız konutları gibi hizmet görür, belli durumlarda da ana salonda ya da evin buna benzer geniş bir bölümünde herkes bir araya gelirdi.

Bu tür yalıların en eskilerinden biri olan Saffet Paşa Yalısı bu yakınlar da yanıp kül oldu. İlk yapıldığında bu yalının ayrı bir haremi ve selamlığı vardı, ama bir bölüm daha önceden yanmıştı. Zaten artık iki ayrı bina olarak kalabilmiş hemen hemen hiçbir yalı yoktur. İskeleyi geçtikten sonra daha küçük ama çok güzel başka bir yalı da görürüz. Ethem Pertev Bey Yalısı diye anılan bu yalının çok güzel, tahta oymalı bir de balkonu vardır. Onun yakınında, Nâzım Paşa Yalısı vardır.

KÖRFEZ

Az ileride, deniz küçük bir körfez oluşturur. Gerçekte körfez deneyecek kadar büyük bir girinti değildir, ama bu adla bilinir. Gene de, kıyılarında ki güzel yalılarıyla -bunların arasında oldukça özel bir de restoran var- bu körfez gerçekten hoştur. Körfez'deki en güzel yalı, ortası içerlek ve bal-

konlu olan, Rukiye Sultan Yalısı. Körfezin kuzeyindeki tepe, artık pek az kimse bu adı hatırlasa da, Mihrabad adıyla anılır. Zevk düşkünü İstanbullular dolunayın doğuşunu seyretmek için buraya gelirlerdi.

Kanlıca'dan ya da Körfez'den Anadoluhisarı'na kadar, klasik yalıların en güzellerini görebiliriz. İlk göreceğimiz yalı Hekimbaşı Salih Efendi'ye aitti; bildiğim kadar hâlâ onun ailesine ait. Hekimbaşı Yalısı diye anılan bu yalı 18. yüzyıldan kalmaz ve Osmanlı mimarisinin o çok sevimli asimetrisini sergiler. (Ancak, doğal olarak yalı şimdi çok değişmiştir.) Salih Efendi bitkilere ilgisiyle ün salmıştı ve çok zengin bir botanik bahçesi yaratmıştı. Bundan sonra, Marki Necip Yalısı gelir ki şimdi yeni sahibi Demirören adıyla bilinmektedir.

Bütün bu kesimdeki yalıların en ilginç ise Amcazade Yalısı'ndan geriye kalandır ki, bu da çok daha büyük bir kompleksin yalnızca divanhane-sidir. Bu yalı kentteki en eski Osmanlı evi olarak bilinir, yapım tarihi 1699'dur. Tavan hayli yüksek olmasına karşın, pencereleri alçaktır. Tavan da, duvarlar da son derece güzel kalem işiyle kaplıdır. Boğaz'ın en değerli yalısı olduğu halde, miras hukukunun özellikleri, hâlâ binanın sahibi olan Köprülü ailesinin ve devletin para imkânlarının kısıtlılığı gibi nedenlerle, onarıma girilemiyor ve yalı göz göre göre yok oluyor.

Amzacade'yi geçtikten sonra göreceğimiz sarıya boyanmış ve restorasyonu devam eden Zarif Mustafa Paşa Yalısı da 18. yüzyılda yapılmıştır. Daha sonra büyük boyasız Bahriyeli Sedat Bey Yalısı'nı görürüz. İkinci katın ortasında sütunlu bir balkon vardır. Onun yanındaki ise Rıza Bey Yalısı'dır. İskelenin sağında Manastırlı İsmail Hakkı Bey ve Köseleciler yalıları görünür.

ANADOLUHISARI

Anadoluhisarı, adını 14. yüzyıl sonlarında I. Bayezid tarafından yaptırılmış olan hisardan alır. Fatih gibi Bayezid de İstanbul'u almayı tasarlıyordu. Ne var ki, bu büyük sefere girişmeden önce doğuya dönüp Timurlenk'i durdurması gerekti. İki ordu arasında yapılan Ankara Meydan Savaşı Osmanlıların bozgunuyla sonuçlandı. Bu savaşta Bayezid'in kendisi de Timur'a tutsak düştü. (Marlowe'un *Tamburlaine* adındaki tragedyası bu konuyu işler.) Bu savaştan sonra devletin toparlanabilmesi için aradan uzun bir süre geçmesi gerekti.

Kalenin kendisine Güzelce Hisar da denir. Hisar oldukça küçüktür, bir kesimi zamanla yok olup gitmiştir. Ancak, küçüklüğünden ötürü daha az askeri nitelik taşımış, ürkütücü olmamıştır. Hisarın çevresi alçakgönüllü, sevimli evlerle kuşatılmıştır. Hemen ötesinde Göksu Deresi denize açılır. Göksu ve daha güneydeki Küçüksoy Avrupalılarca "Asya'nın Tatlı Sula-

rı” diye bilinir. Derenin her iki yakası boyunca ahşap evler sıralanırdı. Bu iki dere gece eğlenceleri için nedense Boğaziçi’nin başka pek çok uygun yerinden daha çok yeğlenirdi. Zamanın “yüksek sosyetesı”, yanlarında çalgıcılarla zarif kayıklara biner, şarkılar söyleyerek ya da dinleyerek, mehtabı seyrederek, kıyı boyu kürek çeke çeke dolaşırlardı. Erkeklerle kadınlar yine ayrı ayrı kayıklardaydı, ama âşıkane göz süzmeler, bıyık burmalar gırla giderdi. Son derece ince bir işaret dili vardı; yüzyıllardır geliştirilmiş olan bu dilde her jestin, her duruşun, her mendil tutuşun ayrı, özel bir anlamı vardı.

İki derenin arasında kalan geniş çayır da piknik yapmak için sevilen bir yerdi. Piknikler gündüzün yapılırdı, ama etkinlikler aşağı yukarı gecekinin aynıydı. İnsanlar buraya şıklıklarını, zarafetlerini sergileyerek faytonlarla gelirlerdi. Yanlarına sepet sepet yiyecek ve malum çalgıcıları alırlardı. Zamanla peçeler gitgide saydamlaştı ve güzelliği gizleyeceğine, baştan çıkarıcı bir biçimde büsbütün ortaya çıkarmaya başladı. Abdülmecit mimarbaşısı Nikoğos Balyan’a burada bir saray yapmasını emretmişti. Küçüksu Kasrı eklektik görkemiyle hâlâ orada, kıyıda duruyor. Yanıbaşında da aynı tarzda yapılmış bir çeşme var.

Bütün bunlar eskidendi. Boğaziçi’nde ilk köprü yapılırken, betonu burada, bu çayırda hazırlanmıştı. Böylece, ancak iki yüz yılda oluşan Küçüksu Çayırı yok olup gitti. Her türlü kirlenmeyle, derelerin duru suyu bulandı, kirlendi. Göksu’nun bitiminde eskiden içinde yaşlı çınarlar bulunan güzel bir çayhane ve lokanta mekânı vardı. Ama su kıyısındaki, üç gövdesi de aynı kökten sürmüş olan, “Üç Kızkardeş” (biri zamanla yok olmuş herhalde, çünkü “Dört Kardeşler” de deniyor bu ağaçlara) adıyla anılan çınar en güzeliydi. Bütün bunlar bir bakıma hâlâ oradaysa da, artık o kadar başka şeyler de orada ki, bunları fark etmek zorlaştı. Kıyıda birkaç kilometre içerde, çirkin apartmanlardan oluşmuş koskoca, bambaşka bir orman inşa ediliyor şimdi. Böyle bir yapılaşma, şimdiye kadar Boğaz’da işlenmiş tekil cinayetlere karşılık, belki de bir çeşit jenosit olarak nitelenmeli.

Göksu’dan çıkarılan kil iyi kaliteydi ve çevredeki birkaç çömlekçi gibi, kentten gelen seramikçiler de bu kili bol bol kullanırlardı.

KANDILLI

Küçüksu’dan sonra arazi yeniden yükselir. Tepede Âşıklar Kahvesi adıyla bilinen alçakgönüllü bir kahve ve restoran vardı. Vahit adında genç bir subay Belkis adında bir kızla sevişir, ama kızın ailesi evlenmelerini istemez. Bir gece bu tepede buluşurlar ve bu Boğaziçi Romeo’su önce kıızı vurduktan sonra intihar eder. Onun için burası Sevda Tepesi ve Âşıklar

Kahvesi'dir. Bütün bu araziye şu son yıllarda bir Arap kodamanı satın aldı. Küçükü ile Kandilli Burnu arasında da önemli ve ilginç yalılar vardır. Boğaziçi'ndeki en geniş cepheli yalı olan ilki, Kıbrıslı Yalısı'dır. Yalının cephesi altmış metreyi aşkındır.

Binanın içinde ortasında bir çeşme olan büyük bir balo salonu vardır (elbet daha birçok başka salon da var). Yalının sütunları tahtadan, tavanı kubbelidir. Resimlerle bezenmiş tavanları görülmeye değer.

Kıbrıslı Yalısı'nı Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa satın almıştı. Paşa önce bir İngiliz kadınla, sonra, ondan çocuğu olmayınca, Atiye Hanım'la evlenmiş ve böylece altı çocuğa (eşit bir cins bölünmesiyle) kavuşmuştu. Bu ikinci kuşak "Kıbrıslılar"dan Tevfik Bey, ünlü Babiâli baskınında hayatını kaybetti. Kardeşi Şevket edebiyat meraklısıydı. Yahya Kemal'in arkadaşı olduğu için şair de sık sık onun yalısında kalır, Abud Yalısı'nda yaşayan güzel Belkis Hanım'ı hayranlıkla seyrederdi. Kıbrıslı Yalısı Paris'teki edebiyat salonları gibi aydınlarla dolup taşardı.

Bütün bu yazarların, edebiyatçıların yanı sıra, Kıbrıslı Yalısı'nın tuhaf sakinleri de vardır. Bu şairlerden Fazıl Ahmet'in kardeşi Mahmud Bey bir rahatsızlık geçirmiş, bacağından kocaman bir ur alınmıştır. Vücudunun böyle kocaman bir nesne ürettiğini gören Mahmut kendisinin çocuk doğurma yeteneğine sahip olduğuna, dolayısıyla kadın olduğuna karar verir. Adını "Mahmude" olarak değiştirir, kadın elbiseleri giyip dolaşmaya başlar. Kıbrıslı Yalısı'nda uzun süreler kalır. Komşu yalıları dolaşp gündelikçi kadın olarak iş ister. Tabii kimse kabul etmez.

Yalıda bir de cüce kadın vardır: İffet. Edebi toplantılardan etkilenmiş olmalı ki, arada bir ilham gelir, sandalyaya tırmanıp irticalen şiirler okur. Kadının şairliğini ciddiye alan galiba yalnız "Mahmude Hanım"dır. O okudukça beriki de oturup şiirleri kâğıda geçirir, kaybolmalarını önlemeye çalışır.

Bu arada Yahya Kemal, Yakup Kadri ve ötekiler de bazen ciddi edebiyatı bırakıp şaka ve eğlence olsun diye alaylı şiirler yazmaktadır. Yahya Kemal'in yazdığı "Ayşe cadı, Ayşe cadı/Ay bir yaş daha kocadı" dizelerini Kandilli tepelerinde terennüm ederler.

Böyle ciddi ve gayri ciddi işler arasında Kıbrıslı Şevket Bey'in Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlunu düelloya davet etmesi gibi trajikomik olaylar da eksik olmaz.

Eski ahşap yalı Abud Yalısı'dır. Bu yalı Suriye'den gelme zengin bir tüccar ailesi olan Abud'lara aitti. Balyan'lardan biri tarafından yapıldığı biliniyor. Mehmed ve Ahmed Abud Efendi kardeşler Beyoğlu'ndaki çok görkemli Suriye apartmanını da yaptırmışlardı. Ticarethane merkezleri Mercan'daydı. 1896'da bir et ktlığı zamanında dört vapur dolusu hayvanı İstanbul'a getirip ucuza satarak karaborsacılar darbe vurdukları anlatılır.

Yukarıda sözü geçen Belkis Hanım, Mehmet Abud'la Saadet Hanım'ın iki kızından biridir. Komşu yalıdaki (şimdi yandığı için yerine çirkin bir bina yapılan İsmail Paşa Yalısı) Abid Bey'le evlenir. Abid Bey Abdülhamit'in yaveridir ama biraz zayıf kişiliktir; genç yaşta ölünce Belkis Hanım hayatını, dünyadan uzak güzel bir kadın olarak geçirir. Bu yalı şimdi bir ayçiçeği yağı fabrikatörüne satıldı.

Bundan sonra Kont Ostrorog'un nefis aşı boyalı yalısı gelir (Daha önce Server Paşa Yalısı'ydı). Yalının taş zemin katında bir de kayıkhanesi vardır. Osmanlı uyruğuna geçmeye karar vermiş Polonyalı bir aristokrat olan Kont Ostrorog, sanayi işçiliğinin düzenlenmesi konusunda devlet politikasında da rol oynamıştır.

Kont ilkin Beyoğlu'nda yerleşmişti: Burada, Narmanlı Yurdu'nun yanındaki Müeyyet Sokağı'nda otururken Levanten zengin ailelerden Lorrando'ların kızıyla tanıştı ve evlendi. İki oğlundan biri Fransız diplomatı oldu. Öbürü burada kaldı ve Türk mistisizmiyle bir hayli içli dışlı oldu. Yalının şimdiki sahibi onun sonradan evlendiği Çek asıllı kontestir.

Pierre Loti de bu yalıda uzun süre misafir kalmıştır.

Bu yalılar grubundan sonra, tek başına, restore edilmiş Hadi Seni Yalısı durur.

Kandilli ile Vaniköy'ü bölen burna yaklaşırken, akıntının çok güçlendiğini görüyoruz. Boğaziçi'nde büyümüş çocukların bazıları bu akıntıları avuçlarının içi gibi bilirler. Öyle ki, bir noktadan suya atlar, akıntının yardımıyla öbür yakaya yüzer, sonra ters yönde başka bir akıntı bulup denize atladıkları yere dönerler.

Burada, akıntının en güçlü olduğu yerde, başka bir büyük yalı vardır. Sık sık sahip değiştirmişse de, şimdi yalıyı 1880'de satın almış olan Edip Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Yalının iki yanı, sahipleri değişik olduğundan, kimi vakit ayrı ayrı renklere boyandığı için, dışarıdan bakan biri bunları yan yana iki yalı sanabilir. Aslında çok büyük tek bir yalıdır. (Şu sıralarda bir kanadı onarılmak üzere yıkıldı).

Tepenin üzerinde yanmış bir binanın kalıntılarını görürüz. Sözü edilen yalıdan bile daha büyük olan bu bina bir zamanlar -yanmadan önce- saygıdeğer Kandilli Kız Lisesi'ydi. Bina ilkin Adile Sultan'ın özel sarayı olarak yapılmıştı. Adile Sultan'ın Osmanlı tarihinin en şifa bulmaz müsriflerinden biri olan Abdülaziz'in kız kardeşi olmasına şaşmamalı.

Kandilli'nin iç tarafları da oldukça güzeldir. Hele son zamanlarda eski ahşap binaların çoğu restore edildi. Bahçe içinde bu köşkleri ve sessiz sokaklarıyla canayakın bir eski İstanbul (Boğaz) mahallesi atmosferi kendini hissettiriyor. İki Rum ve Gregoryen Surp Yergodasan Arakelotz kiliseleri de var. Ama tepeye vardığımızda betonarme yeni İstanbul'un hemen bu

çizgiye kadar sokulduğunu görüyoruz.

Eski Kandilli iskelesinin yanında şimdi bir lokanta ve kahve vardır. İlk baharda burada oturup Rumelihisar tepelerini kaplayan erguvan ağaçlarını seyretmeye doyum olmaz.

VANİKÖY

Şimdi Vaniköy'e yaklaşıyoruz. Burası, Boğaziçi'nin oldukça aristokratik bir bölgesidir, çünkü kıyı boyu ancak bir sıra yalı yapılabilir kadar dardır. Ama modern teknoloji günümüzün tuttuğunu koparan müteahhitleri için kolaylıklar icat etmekten geri durmuyor. Tepeleri kazıyorlar, ziguratları andıran evleri desteklemek için ikincil, üçüncül destek duvarları yapıyorlar. Bu ziguratlardan başka, Türklerin evrensel mimariye bir başka orijinal katkıları da, şişirilmiş lastik botlara, zodyaklara benzer bir takım beton binalardır! Hele çatıları... Kandilli ile Vaniköy çevresinde böyle harikaları kolayca görebilirsiniz.

Vaniköy adı 17. yüzyılda yaşamış Hristiyan düşmanı sofı bir Müslüman olan Vani Efendi'nin adından gelir. Buradaki yalıların bazıları hayli güzeldir. Yaz gelene kadar tepedeki korulukta bülbüller şakır. Dut mevsimi başlayınca bülbüller ötmez olur. "Dut yemiş bülbül" deyiimi de buradan gelir. Bu tepenin üzerinde, nedense Kandilli Rasathanesi adıyla anılan rasathane vardır.

Vaniköy'de artık üretim yapmayan eski mısırözü yağı fabrikası Recaizade'nin çocukluğunu geçirdiği yalıydı, şimdi restore edilip yeniden konut oldu. Yanında, fabrikanın sahibi olan aileye ait aşı boyalı güzel Kadınefendi Yalısı, onun yanında Fazıl Bey Yalısı, daha ileride Nazif Paşa Yalısı, eski iskele ve caminin yanında Sedat Hakkı'nın yaptığı Kırac-Koç Yalısı, onun ilerisinde şirin kulesiyle Mahmud Nedim Paşa Yalısı görünür (şimdi devlete ait).

Vaniköy'den sonra büyükçe bir koy gelir. Burada deniz oldukça durgundur. Kuleli Askeri Lisesi bu kıyıdadır. II. Mahmut'un yaptırdığı lise, Abdülmecit zamanında Balyanlar tarafından onarılıp genişletilmiştir.

ÇENGELKÖY

Bizans çağında İmparatoriçe Teodora burada fahişeler için bir ıslahhane yaptırmıştı. Procopius'a göre, imparatoriçe kendisi de ıslah olmaz bir fahişeydi.

Kuleli'nin biraz ötesinde, Boğaz boyunca yapılmış güzel, alçakgönüllü ahşap camilerden birini görürüz. Yaptıran, Üsküdar'da da bir camisi olan Kaymak Mustafa Paşa'dır. Camiyi geçtikten sonra Çengelköy'e geliriz. Çengelköy 1960'lara kadar çoğunluğu Rumların oluşturduğu son derece

pitoresk bir Boğaziçi köyüydü. Geçmişin geleneksel hayat tarzını hâlâ da korumaktadır. Oldukça zengin bir çarşısı vardır. Pazartesi günleri burada bir de pazar kurulur.

Artık pek kullanılmayan Rum kilisesi Aya Yorgi ve okulu hâlâ duruyor. Bir de ayazma var. İki yalı dışında, buradaki eski ve yeni yalılar genellikle mütevacıdır. Bu iki yalıdan iskeleye yakın olanı, Abdullah Ağa Yalısı'nın restorasyonu nedense durdu. Yalının yanındaki çınar başlı başına görmeye değer bir ağaçtır. İ.H. Konyalı bunun bin yıllık olduğunu iddia ediyor. Öteki, sahibinin adından dolayı Sadullah Paşa Yalısı diye anılanı ise, belki bütün Boğaziçi'nde estetik bakımdan görülmeye değer en güzel geleneksel yalıdır. Yalının iç dekorasyonu da aynı derecede güzeldir.

Bu yalının I. Abdülhamit zamanında (18. yüzyıl sonları) Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin ediliyor. Daha sonra Ayaşlı Esat Muhlis Paşa yalıyı satın aldı. Binaya adını veren Sadullah Paşa onun oğludur. V. Murat'a yakın olduğu endişesiyle, Abdülhamit, saygıdeğer Paşa'yı önce Berlin, sonra da Viyana'ya sefir tayin etti. Paşa, Türkiye'ye dönemeden, Viyana'da intihar etti.

Genç yaşta evlendiği karısı Necibe Hanım bu haberi alınca akli dengesini kaybetti. İnanmamaya karar vererek, ölünceye kadar kocasını beklemeyi sürdürdü.

Abdülhamit'in Sadullah Paşa'yı yakınında görmek istememesinin daha güçlü nedenleri de olabilir. Sadullah Paşa "19. Asır" adlı uzun şiiriyle ünlüdür. Estetik değeri olmayan bu didaktik şiirde ampirik bilimlerle gerçekleşen maddi ilerlemeyi över. Sonunda bütün bu maddiyatı İslam'a bağlar, ama gene de maddeciliği çağdaşlarına göre epey çarpıcıdır.

Beşir Fuad'la tanışıklıkları vardır. Geleneksel Osmanlı düşünce dünyasında çok radikal olmayan bir maddecilik bile intihara kadar varan bir iç huzursuzluk mu yaratıyor diye düşünüyor insan, bu iki yazarın akıbetini görünce.

Sadullah Paşa'nın bir oğlu yalıda kaldı. Sonra yalının vakfını kurdular. Öbür oğlu Nusret Bey, Münevver (Ayaşlı) Hanım'la evlenerek Beylerbeyi'ndeki, gene Sedat Hakkı'nın yaptığı, pembe boyalı, sütunlu yaliya geçti. Bunun alt katında şimdi turistik eşya satılıyor. Sadullah Paşa Yalısı'nda bir süre Aysegül Nadir kiracı oturmuştu.

Çengelköy'de bildik vadi derindir. Burada hâlâ bir miktar sebze yetiştiriliyor. Daha önce de değindiğim gibi, bu köyler 19. yüzyıla kadar geçimlerini balıkçılıktan, bahçe ve bostanlarından sağlıyorlardı. Arnavutköy ilkin kirazıyla, sonra çileğiyle ün salmıştı. Ortaköy'de ise ülkedeki ilk enginar yetiştirildi. Adından da anlaşılabilceği gibi, Beykoz ceviziyle tanınırdı. Çengelköy'de pek çok sebze yetiştirilirdi, ama bunların en ünlüsü

küçük, körpe, gevrek Çengelköy salatalığıdır. Çengelköyün kirazı, özellikle de ayvası çok makbuldü. Şimdi bunların hiçbirisi kalmadı.

Çengelköy tepelerinden birinde Ermeni banker Köçeoğlu'nun kendine yaptırdı sonra Sultan Aziz'e armağan ettiği güzel bir köşk vardı. Bu arazi sonradan, şehzadeliği sırasında, Vahdeddin'e geçti. Yanan Köçeoğlu köşkü yerine Vahdeddin de bir köşk yaptırdı. Bu yıkıldı zamanla, ama yakınlarda aslına uygun şekilde restore ettirilirken şimdi binayı devlet aldı.

Yaşlı çınarları, güzel barok çeşmesiyle (Yusuf Paşa) iskelenin yanındaki küçük meydan son derece dinlendirici bir yerdir. Eskiden burada iki Rum meyhanesi vardı; şimdi daha çok sayıda meyhane varsa da, bunlar zengin balık restoranları haline gelmiştir. Bunlardan birinde oturup Beylerbeyi'ne doğru uzanan geniş koyu seyredebilir, aynı zamanda da köprüyü görebilirsiniz. Buradan güneş batışı çok güzeldir.

İskele yakınındaki karakolun yerinde eskiden gene Abdülmecit'in yaptırdığı güzel karakollardan biri vardı. Karakolun önündeki lahana çeşmesi (Kavasbaşı Ahmed Ağa Çeşmesi) hâlâ duruyor.

İskelenin hemen kuzeyinde, sırayla, Server Bey, Noyel Eram, Baha Bey ve Muazzez Hanım Yalıları sıralanıyor.

BEYLERBEYİ

Şimdi Beylerbeyi diye bilinen semt, Bizanslılar zamanında Stavros (İstavroz) adıyla tanınırdı. Eskiden burada altın kaplama haçlı bir kilise olduğu söylenir. Kimileri Stavros adının buradan geldiğini ileri sürer. Aynı adı taşıyan dere çoktan kurumuştur. Beylerbeyi de bir başka geleneksel Boğaziçi köyüdür. Çengelköy'den biraz daha çok kentleşmiştir ve ahalisinin çoğu eskiden beri Türk'tür.

Beylerbeyi'ndeki iskelenin çevresi özellikle çekicidir. Burada Boğaziçi'ndeki öbür camilerle kıyaslandığında son derece görkemli sayılabilecek Hamidievvel Camii vardır. Yapılış tarihi 1788'dir. Kısmen II. Mahmut'un yaptırdığı bir de külliyesi olan caminin burada bir "muvakkithane"si vardır. Caminin müneccimi burada namaz saatlerini hesaplardı. Olmayacak şey ama, külliyenin öbür dini kuruluşları burada değil, Eminönü'ndedir! III. Mustafa zamanında mesleğe başlayan caminin mimarı Tahir Ağa, Osmanlı barok tarzının en yaratıcı sanatçılarından, ama bu camide çok başarılı olduğu söylenemez.

Rıhtım arkasında Başmabeynci Arif Bey Yalısı yanımda da sonradan restore edilmiştir. Burada küçük olmasına karşın ilginç bir de balık pazarı kurulur. Boğaz'ın küçük çapta avlanan bireysel balıkçıları, yakaladıkları balıkları buraya getirirler. Tuttukları balıklar arasında çoğu kez ilginç bir

şeyler bulmak mümkündür. Tazelikleri ise her zaman garantidir. Burada ki çayhanelerde oturup iyi havanın tadını çıkarabilirsiniz.

Beylerbeyi'nin en güzel yalılarından Hasip Paşa Yalısı yandı; caminin yanındaki, yine yanan ve şimdi Turizm Bakanlığı tarafından restore edilip otel olan Debreli İsmail Paşa Yalısı ve bir zamanlar H. K. Kadri'nin, sonra da Fahrettin Kerim'in olan yalı ilginç yalı örnekleridir.

Deniz kıyısındaki Beylerbeyi Sarayı, Abdülaziz'in buyruğu üzerine 1865'te Sarkis Balyan tarafından yapılmıştır. Eskiden burada II. Mahmut'un tahta sarayı varmış. Saray, döneminin ve Balyan ailesinin bildik mimari özelliklerini taşır. Sarkis Balyan öbür yakada, Ortaköy'de kendisi için de Beylerbeyi Sarayı ile karşı karşıya bir ev yapmıştır. Uluslararası kral ailelerinden pek çok kişi konuk edilmiştir Beylerbeyi Sarayı'nda: III. Napoleon'un karısı İmparatoriçe Eugénie, Avusturya İmparatoru Franz Joseph, İran Şahı Nasreddin ve Mrs. Simpson'la Kral VIII. Edward. Balkan Savaşı patlak verince, Selanik'e sürgüne gönderilmiş olan II. Abdülhamit, güvenlik amacıyla Beylerbeyi Sarayı'na getirildi ve 1918'de burada öldü. Saraya ait ilginç bir ayrıntı da, yazlık bir saray olarak yapıldığından, burada ısıtma donatımı olmamasıdır. Herhalde sürgün padişah epey rahatsız olmuştur bu yüzden.

KUZGUNCUK

Görmemiz gereken son köy Kuzguncuk'tur. Buraya varmadan önce, bu kez deniz kıyısında değil bir tepenin eteğinde, güzel ahşap bir köşk görürüz. Burası geçen yüzyıl sonlarında yaşamış bir aydın olan Cemil Molla'nın köşküdür. Bunu Alberti adında bir İtalyan mimarın yaptığı söylenir. Deniz kıyısındaki zarif minareli küçük ahşap camiye yaptıran da Cemil Molla'dır.

Ortaköy gibi Kuzguncuk'ta da türlü ırktan insan yaşardı. Nitekim burada biri büyük, biri küçük iki sinagog, camiyle yan yana bir Ermeni (Sürp Krikor Lusavoriç) kilisesi, iki de Rum kilisesi vardır. Bunlardan biri denize yakın ve adı Ayia Trias. Öbürü Ayios Panteleymon ve içeriye giden cadde üstünde. Cemaat gitmişse de, binalar durmaktadır. Sürp Krikor, İstanbul'daki tek kubbeli Ermeni kilisesidir. Camiyle yanyana durur. Kuzguncuk'ta çevre korunmuştu, hatta şimdi inşaat yapmak yasaklanmıştır. Artık vapur iskelelerinin yanıbaşında restoranlar görmeye alıştık, nitekim burada da iki restoran vardır. Daha ileride büyük, çekici bir yalı görürüz. Bu yalı Fethi Paşa'ya aitti. Şimdi genel park olan tepenin üzerindeki korunun sahibi de aynı paşaydı.

Fethi Ahmet Paşa Türkiye'de ilk müzeyi kuran kişidir. Cephanelik olarak kullanılan Aya İrini'de kalmış silah ve malzemeyi düzene sokarak bu

binayı müze hâline getirdi. Mankenlere askeri kıyafetleri ilk giydiren de odur. Abdülmecit'in kardeşlerinden Atiye Sultan'la evlendi. Cumhuriyet döneminde yalı, yeni sahibi Fethi Paşa'nın torunlarından Şevket Mocan'ın adıyla anılmaya başlandı. Mocan, Demokrat Parti'nin milletvekillerindendi. Kısırhanlığıyla da ünlüydü. İki karısından olan iki kızı yalının şimdiki sahipleridir. Bunlardan birinin, TKP'nin eski genel sekreteri Zeki Baştuğmar'ın kardeşiyle evlenmesi Şevket Mocan'ın istemediği ama önleyemediği bir olaydı.

Böyle bir dedikodu aktarmanın nedeni, Kuzguncuk'ta Türkiye sosyalizminin birçok ünlü kişininin yaşaması. Mehmet Ali Aybar ve Oktay Rifat burada oturdular. Nâzım Hikmet burada çok vakit geçirdi. Nihat Sargın da Kuzguncuk'ta yalı sahibidir. Bunlara dayanarak, herkesi bağrında yaşayan Boğaziçi'nin, Türkiye sosyalizminin doğuşunda da payı olduğu söylenebiliriz.

Kuzguncuk'la Üsküdar arasında Paşalimanı vardır. Bu adın da kuşatma sırasında Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın bazı gemilerini burada demirlemesinden geldiği söylenir. Buradaki eski çeşme, Abdülaziz'in hal'i olayına karışan ve sonra bir suikast sonucu öldürülen Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından, 19. yüzyılın görkemlilik ölçülerine göre yeniden yaptırıldı. Oldukça anıtsal bir çeşmedir. Paşanın yalısı da tam burada, kıyıda. Nüfuz kullanarak fetva alıp, burada bulunan mezarlığı yalısının arsasına kattığı iddia edilmiştir. Genellikle pek sevilmeyen bir paşadır. Kızı, Beylerbeyi'ndeki (yanan) ünlü yalının sahibi Hasib Paşa'nın oğluyla evlenmişti.

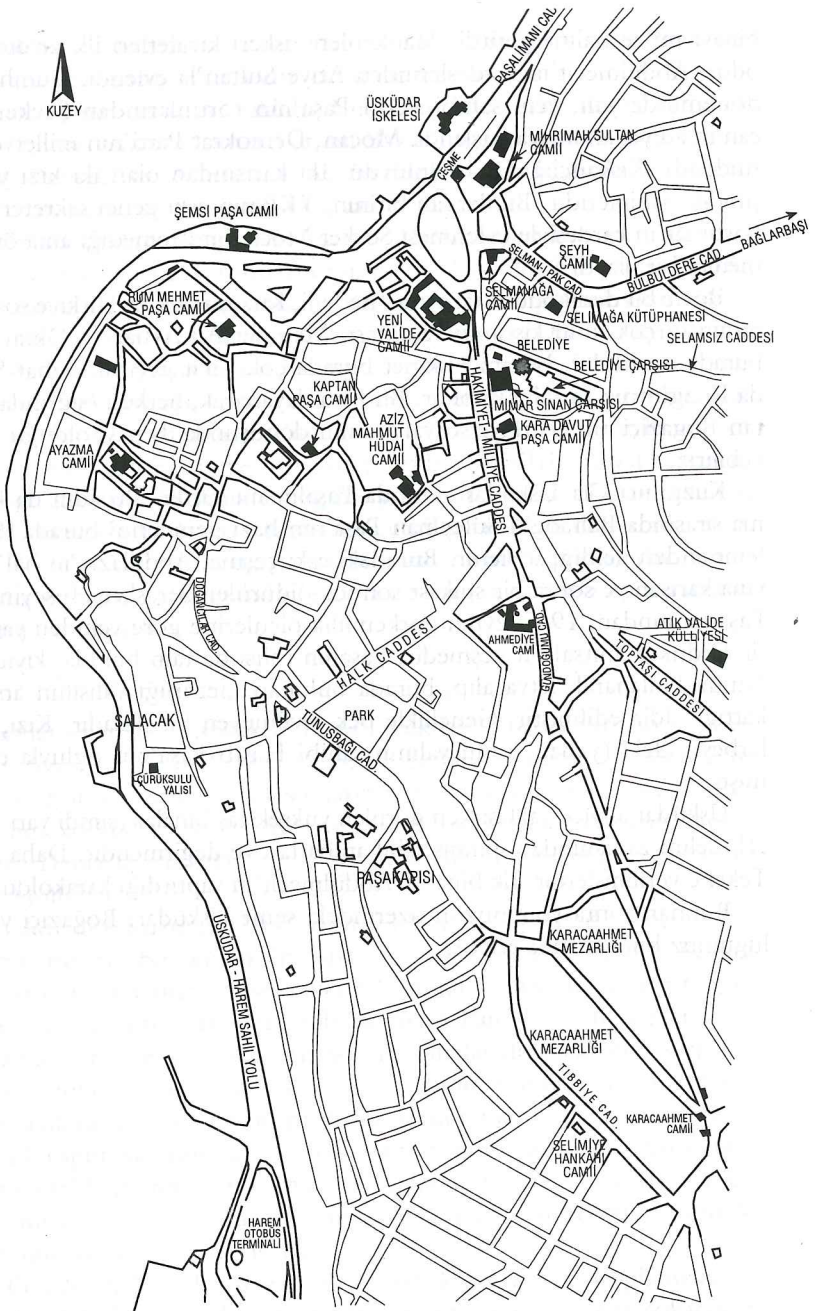
Üsküdar'a iyice yaklaşırken görülen yüksek taş binalar (şimdi yarı yıkık) III. Selim zamanında yapılmış tahıl ambarları ve değirmendir. Daha sonra Tekel'e verilmişlerdir. İlk bina ise Abdülmecit'in yaptırdığı karakoldur.

Bundan sonra yolumuzun üzerindeki semt Üsküdar. Boğaziçi yolculuğumuz burada sona eriyor.

İSTANBUL BOĞAZI

KIZ KULESI

ÜSKÜDAR